

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

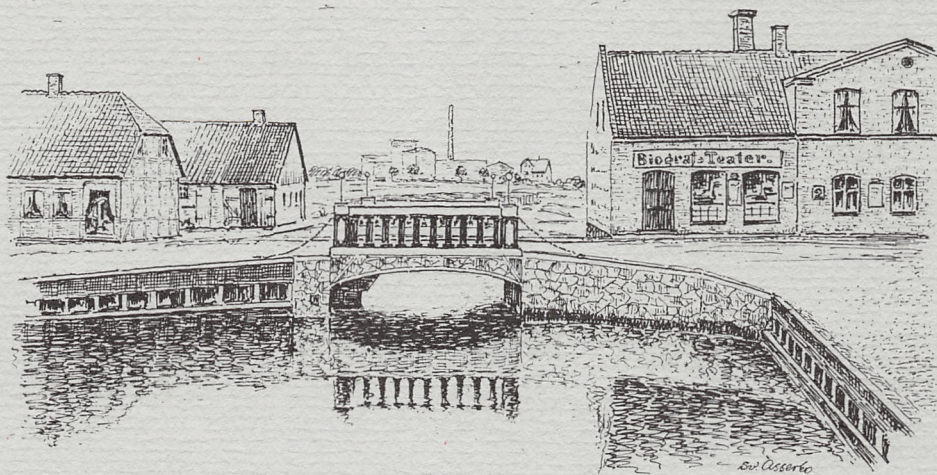
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PREBEN KRARUP

Musse Herred

Mursten i Danmarks hus

Af Provinsen Lollands Krønike - 1.

MARIBO

- Lollands hjerte

Landsting og landemode

BYVÅBEN:
HANS HORNHAVER, KOKKEDAL

TEGNINGER:
SVEN ASSERBO, MARIBO

TRYK:
LOLLANDS-POSTENS BOGTRYKKERI, MARIBO

KOMMISSION:
J. R. DEINS BOGHANDEL, MARIBO

UDGIVET MED STØTTE FRA
LOLLAND-FALSTERS OG LANGELANDS
KØBSTÆDERS BRANDSOCIETET

LOLLANDS ARKIV
1989

Forord

I kulturens ædelsten er der tre facetter: Ånden, brødet og magten.

ÅNDENS ypperste er kærligheden, yndigst udtrykt i selve kvindens existens og i kirkens evangelium, og kærligheden changerer i det røde.

BRØDET er den materielle side af kulturen; det er gyldne agre og pengene i købmandens pung – guldet. Farven er den gule.

MAGTEN er mandens domæne; han er krigeren med sværdets skarpe klinge som symbol, og stålet er blått,

1. MARIBO er præget af kvinden og kirken.
2. SAKSKØBING er stedet, hvor bonde og købmand først mødtes.
3. NYSTED er fremstået om et magtens sæde: Borgen Ålholm.

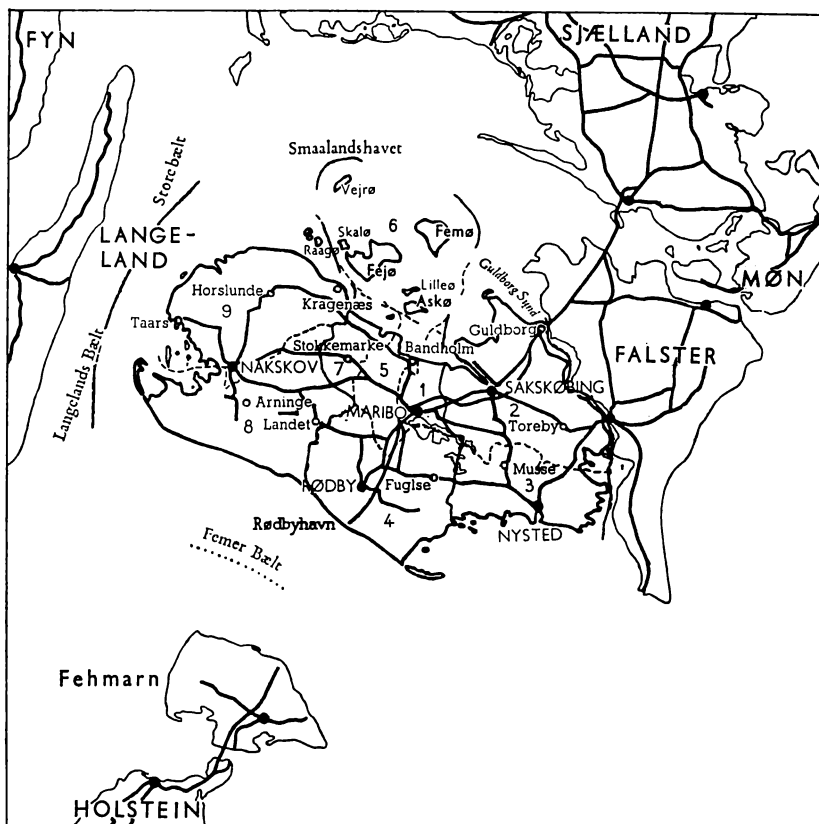
FATNINGEN, hvori kulturens skønhed, kostelighed og livskraft her spiller, er MUSSE HERRED.

Landsting og landemode

Når præstegården fra gammel tid har ligget i en landsby, kan man regne med, at den har matr. nr. 1 eller – efter skete frastykninger – matr. nr. 1 a, og ofte er gårdene derefter nummereret i retningen nord-øst-syd-vest, altså følgende solens gang over himlen, og skal vi nu følge dette som princip og se, hvordan sognene ligger solfaldne på Lolland, må vi begynde med domprovstegården, der jo ligger i Maribo ved Lollands største kirke, og derpå gå mod nord til Hunseby med måske Lollands ældste kirke, i hvert fald den eneste kvaderstenskirk i Musse herred, og videre mod øst i retning af 2) Saks-købing for at fortsætte syd ud mod 3) Nysted og vestpå mod 4) Rødby, hvorfra vi stiler mod nord over 5) Hillested, Østofte og Bandholm og kommer til 6) Askø, Femø og Fejø for til sidst over 7) Stokkemarke at nå til Vestlolland med 8) Sønderherred i syd og 9) Naskov og Nørreherred i nord med det gamle centrum i Horslunde.

Maribo er mødestedet frem for alle andre, men ved den historiske tids begyndelse var det ved Rødbyfjord, de fleste boede, og det var her, man samledes; Lolland vendte ansigtet ud mod den store søvej fra Hedeby gennem Østersøen op til Birka ved Mälaren. Ved Rødbyfjorden kom kirkerne til at ligge tæt, og her lå de faste mødesteder, måske på øen Askø, i hvis nærhed en anden af landets kvaderstenskirk, Landet kirke, rejstes; man samledes under åben himmel, men den 12. maj 1445 – for regnvejrs skyld – i Aageby kirke, der lå just så langt øst for Askø som Landet kirke lå vest for.

Gejstligheden mødtes også på disse kanter, ca. 5 km østligere, nemlig i Tirsted kirke, også ved Rødbyfjorden; man har underretninger om landemoder her den 3. juni 1382 og frem til 1433, men fra 1450 synes landemoderne at være flyttet til Maribo, rimeligvis på baggrund af Maribo klostres betyd-

Geodætisk Institut.

Autoriseret reproduction.

ning. Klostret er nok også den direkte årsag til, at landstinget efter et brev i 1512 fra kong Hans holdes i Maribo.

Landstingets funktion var at træffe beslutninger om spørgsmål af samfundsmæssig betydning, og som tiden gik blev det til en appeldomstol med enkelte andre funktioner.

Beslutningernes gyldighed afhæng ifølge den såkaldte Eriks sjællandske lov af, at tinget var holdt på rette sted og til rette tid samt med tilstrækkeligt mange fremmødte. Stedet for det lollandske landsting må have været en

plads i området mellem Landet og Ageby kirker, formentlig i den nuværende Askø by, hvor der endnu for ca. 250 år siden henlå et åbent ubebygget og ubenyttet areal som gadejord. Tiden skal have været fra »midt om morgenen til midt om aftenen« (kl. 6 til kl. 18) ved hver måneds nymåne og fuldmåne, men senere blev det til én månedlig onsdag, altså kun én gang hver måned. Der skulle være mødt ikke færre end tolv mand; sidenhen tales der om otte stokkemænd – foruden landsdommerne; stokkene var det, der markerede tingstedet, og inden for de fire stokke var sagens parter samt rettens personer, og uden for var offentligheden. Da dokumenter og protokollater vandt indpas, blev det påkrævet at holde tinget indendørs, og kong Hans bestemte i 1512, at det fremtidig skulle holdes i Maribo; det vides at være holdt i Maribo klostres taleport, og her havde man jo da også skriftkyndige i nærheden.

Hvordan forhandlingerne fra først af foregik, er det ikke let at sige noget om, men i unionsudkastet fra 1436 nævnes der som en af de tilstedeværende en landsdommer »af Lolland«, og det har jo nok været landstingets faste leder. Det har været en stedlig adelsmand med navne som Galt, Valkendorf, Gøye, Gaas, Graa, Urne, Hvidtfelt, Pors, Oxe og Bilde, men efter enevældens indførelse er det mere borgerlige navne, og de sidste landsdommere er uddannede jurister, deriblandt Gustav Ludvig Baden, der i 1793 fik den juridiske doktorgrad i Kiel. 1794 blev han borgmester i Nakskov og herredsfoged i Lollands søndre herred og 1795 tillige vicelandsdommer, medens Ferdinand Tøttrup 1794 var blevet landsdommer. Vicelandsdommeren fik ikke løn, men skulle alligevel være ved landstinget. Dommerne kunne også have andre opgaver; således optræder i 1796 en birkedommer som aktor (anklager) i en sag angående barnefødsel i dølgsmål og barnemord.

Landsdommeren har tidligere boet på sin gård, for eksempel på Kjærstrup, Ålstrup, Bramslykke, Øllingsø, Dansted, Højbygård, Engestofte, men efter reformationen var Havgård i Utterslev sogn med gård og gods embedslen for landsdommeren indtil år 1686, men allerede da synes landsdommeren at have boet i Maribo, for i 1628 betalte landsdommer Holger Bille lejeafgift for søsterhaven i Maribo (nu Klostergade-området), og i 1741 købte landsdommer Johan Baltzar Høserich ejendom i Vestergade (nr. 13) med have ned til Klostersøen. Om hans endeligt fortælles, at da han i 1758 »vilde af sin Have tilligemed en af sine Smaae gaae ud til Bangs Have paa Mariebo Søe, som var begyndt at tilfryse, nedsank han tilligemed Barnet. Hans Frue, som kom tilløbende og som dengang beviste at elske sin Mand, løb ud på Isen for at

redde dem, men hun sank også igennem, og de blev alle tre med stor besværlighed opfiskede døde».

Landsdommer von Bracht erhvervede i 1791 ejendommen Torvet 17, der senere ejedes af nogle byfogeder og derpå gik under navnet Byfogedgården.

Den allerede nævnte landsdommer Tøttrup, der var den sidste i rækken, påtog sig sammen med den residerende kapellan (senere stiftsprovst i København) H. G. Clausen og købmand E. Sidenius at danne den første bestyrelse for den nyoprettede »offentlige danske provinsialbogsamling i Maribo«, hvortil der indkom gaver fra bl. a. Lollands rigt aflagte gejstlighed, og som iøvrigt fik sine bogskabe opsat i det såkaldte jomfrukur i kirken; der var blevet plads til biblioteket her, efter at de gamle munkestole i 1793 sammen med andre sager var blevet solgt som gammelt skrammel. En bogsamling til offentligt udlån var noget nyt, kun to år efter, at det kongelige bibliotek i København var åbnet for offentligheden. Fra 1827 begynder man at betegne det som Stiftsbiblioteket i Maribo, hvilket navn fortsat bruges, skønt det nu kun er et almindeligt kommunebibliotek, der dog stadig rummer en del klenodier fra pionertiden.

Landstinget regnes for oprindeligt at have været en samling af ligemænd, der forhandlede indbyrdes, og forhandlingsprincippet ses at være opretholdt også under udviklingen til domstol, så at part og modpart, anklager og anklaget efter tur fik ordet for skiftevis at tale deres sag for de dømmende, senere for landsdommeren; dermed udvikledes en partsprocedure, der fik sin store betydning, ikke mindst i straffesager, derunder de trolddomssager (hekseprocesser), der florerede i det 16. og 17. århundrede.

I Scotland og store dele af Europa iøvrigt, men altså ikke i Danmark og heller ikke i Norge og England, gik det anderledes, idet tiltale ofte rejstes af den samme myndighed, der traf afgørelsen, så at den anklagede havde sin anklager og dommer i samme person, hvad der vanskeliggjorde hans forsvar og i store dele af vor verden førte til store heksejagter og masseprocesser, medens disse ikke i Danmark på samme måde tog overhånd. I tiden fra 1617 til 1638 blev der ganske vist rejst 45 sager af denne art alene på Århus-egnen, men henimod halvdelen faldt ud til frifindelse, og dette må sammenholdes med, at der for tiåret 1557-1566 på grundlag af Ribes retsprotokoller har kunnet optælles mindst 21 drabssager, og hertil må føjes, at i samme tidsrum måtte 68 betale bøder for sårsmål, 3 for overlagt overfald og 35 for slagsmål. Livet levedes stærkere i de århundreder mellem den lutherske reformation og den franske revolution, og en forklaring er måske til dels den, at man for det

meste levede af saltmad, der krævede, at man drak øl, (man havde jo hverken køleskabe eller frostbøxer), samt at man normalt – vel af nødvendighed – gik bevæbnet.

Det tyder på en sober rettergang, at det ved reces af 6. december 1547 blev bestemt, at ingen æreløse personer måtte tros som vidner, og at ingen måtte forhøres »pinligen« (altså under tortur), før han *var* kendt skyldig og dømt til døden, samt at det ved reces af 21. november 1576 fastsattes, at når nogen var kendt skyldig i en trolldomssag, måtte han ikke tages af dage, før dommen var stadfæstet ved landstinget, altså i appelinstansen.

Ting måtte fra først af ikke holdes for lukkede døre, men skulle være offentligt; landstinget mistede – vist allerede i middelalderen – sin politiske betydning, hvorfor interessen for at møde frem svækkedes. Når landsting holdtes, bekendtgjordes alle vigtige forordninger; skøder og pantsætninger af frit jordegods blev læst højt og private stridigheder forhandlede, men en del sager var unddraget landstinget; således skulde i en periode fra 1662 til 1683 domme, afsagt af bytinget i Nakskov, ikke appelleres til landstinget i Maribo, men til Nakskovs egne borgmestre og råd, og en forordning af 10. april 1750 undtog også kongelige herredsfogeder, birke- eller byfogeders dom herfra, idet de kunne indbringes direkte for Højesteret. Videre var undtaget fra landstingets distrikt henvend tre tusinde tønder hartkorn, som henhørte under grevskaber og baronier, hvorfra de allerfleste sager kunde påankes til højesteret. Dertil kom, at vidner ikke førtes for landstinget, men for det stedlige værneting.

Domme til dødsstraf skulle efter at være afsagt ved underinstansen prøves ved landstinget. Den 20. januar 1796 stadfæstedes således en dom over Rasmus Jørgen Hugge. Han havde den 19. Oktober 1794 trakteret sin kone, som han var blevet ked af, med smørrebrød med rottekrudt for at forgive hende. Hun overlevede det dog, men et drengebarn, der var $\frac{3}{4}$ år gammel, og som fik det samme som tyggemad, døde, og underrettsdommen, som var afsagt af Falsterlands birketing den 17. september 1795, gik ud på, at han »dømtes til at have sit Liv forbrudt, saaledes at han ifølge Forordning af 16. oktober 1697 af Skarprenten skulle knibes med gloende Tænger, først uden for Huset, hvor Mordet var begået, og trende gange mellem Gerningsstedet og Retterstedet og allersidst på Retterstedet. Dernæst hans højre Hånd levende afhugges med Øxe og siden hovedet iligemaade med Øxe.« Vi ville måske kalde det for tortur, men næppe med rette, for meningen var jo ikke at fremkalde nogen tilståelse; det var straf for øvet udåd.

Landstingene ophævedes efterhånden; Frederik I ophævede således allerede i 1524 Urnehoved landsting i Sønderjylland, og de små landsting for Møn og Langeland blev i 1681 lagt ind under Sjællands og Fyns; 1683 sammenlagdes Falsters og Lollands landsting, og i de samme år forsvandt også landstingene i Halland, Skåne og Bleking, godt en snes år efter disse landsdeles overgang til Sverige. Forordningen den 28. januar 1805 ophævede endeligt landstingene, idet dog Bornholms bestod til 1813.

Landemodernes faste mødested har i over 500 år været i Maribo, dog at der i 1585 holdtes et i Nakskov, men kun med Sønderherreds og Nørreherreds præster. De holdes nu altid den anden onsdag i juni måned.

I henhold til kgl. resolution af 21. juli 1799 udskiltes stiftet fra Fyns stift, og den 30. december 1803 udnævntes som første biskop Andreas Birch. – I Knytlingesaga findes en beskrivelse af Danmark med en nøje redegørelse for bispedømmerne, og her står, at Als er under Hedeby, Lolland, Ærø, Tåsinge og Langeland; disse øer er under biskoppen på Fyn, Møn og Falster er under biskoppen på Sjælland; det er dog formentlig det eneste sted, hvor Falster henføres til Sjællands stift. – I 1978 overførtes Bogø sogn i Mønbo herred til Roskilde stift, skønt det vel egentlig havde været mere rationelt at overføre Møn til Maribo stift.

Biskop Andreas Birch købte ejendommen Vestergade 4 i Maribo, en farvergård, der var opført på den grund, der tidligere havde været kirkegård og båret byens sognekirke, som brændte i 1596. I dag giver grunden plads for mere materielle formål, nemlig en fødevarebutik og en restauration.

Den næste biskop, P. O. Boisen fik lov til at blive boende ved sit lærerseminarium i Vesterborg, men den efterfølgende biskop, Rasmus Møller, der udnævntes i 1831 – samme år som hans søn, Poul Martin Møller, blev professor ved universitetet i København – flyttede ind til Maribo, hvor han først boede hos sin datter, gift med købmand Sidenius og derpå lejede sig en bolig, hvorefter han i 1838 købte et hus, som landfysicus Wivet havde opført i 1802, og som nu i ombygget stand rummer J. R. Deins Boghandel.

Efter Rasmus Møllers død i 1842 lejede den nye biskop sig en bolig i Nykøbing, og i 1849 udnævntes D. G. Monrad til biskop; han fik varigt bispedet flyttet til Nykøbing og opførte den nuværende bispegård dér.

Stiftsprovsten fik ikke sin bolig i Maribo, men boede ofte i et landsogn. Således var Rasmus Møller stiftsprovst og boede i Købelev, da han blev biskop, 68 år gammel. Den 16. april 1945 kaldes imidlertid hidtil værende sognepræst i Maribo og provst over Fuglse herreds provsti Sigurd Olivarius til

stiftsprovst, hvorefter det ved kgl. resolution af 3. september s.a. fastsattes, at disse tre embeder som sognepræst, provst og stiftsprovst fremtidig skulde være forenede, og i 1958 ændres titlen til domprovst.

Sigurd Olivarius (1877-1955) var født i Rønne og vedblev livet igennem at tale med udpræget bornholmsk tonefald. Han var en intelligent mand med stille humor og et ansigt med smilerynker. Man traf ham om sommeren ved Klostersøen i samtale med færgemændene, der satte folk over til Bangs Have, og om vinteren havde han sit faste stude i J. R. Deins Boghandel, da på hjørnet af Østergade og Jernbanegade, hvor han underholdt sig med kunderne. Han havde iøvrigt den tragiske skæbne at miste ikke blot sin hustru, men begge sine børn, idet datteren døde i barselsseng, så at han kun overlevedes af hendes barn. Han tog sin afsked i 1947, men blev boende i Maribo.

Til hans efterfølger udnævntes Knud Hee Andersen (1886-1964), ligeledes en højt begavet mand, en mand med alsidige interesser og et stort hovede, men med et endnu større hjerte, tilmed en glad mand. Han var oversætter (»Bibelen har alligevel ret«. København 1968) og selvstændig forfatter med havedyrning (Aaret i min Have), Chesterton og Oxford-bevægelsen blandt yndlingsemnerne. Sine konfirmander pålagde han at huske – om de så glemte alt andet fra hans undervisningstimer – at tro er tillid. Han tog initiativet til sit eget salmebogsudvalg, der fik indflydelse på indholdet af Den Danske Salmebog i 1953. Hans sidste store arbejde var en oversættelse af Dantes Divina Commedia, som han netop nåede at gøre færdig og se i trykken.

Knud Hee Andersen efterfulgtes 1955 af Immanuel Felter (født 1908), en påpasselig administrator og sikker teolog med omfattende viden, også om Birgittinerordenen og om Maribo domkirkes historie; han regner bøgerne for sine bedste venner, men var så agtet blandt kolleger, at samtlige andre provster i stiftet sluttede op bag ham, da han opstilledes som kandidat ved bispevalget i 1969; han tog nederlaget så fint, at den nye biskop forekom helt forbløffet over at blive modtaget så positivt og hjerteligt af sin modkandidat. Han ynder at klargøre indholdet af sine prædikener ved at lade dem munde ud i et salmeverv, der i huskelig form rummer hovedindholdet i det sagte. Han faldt for aldersgrænsen i 1978, men gav nødigt embedet fra sig; han forblev boende i byen og skuffedes utvivlsomt ved, at hans efterfølger ikke gjorde brug af hans indsigt, dygtighed og rige erfaring.

Den næste domprovst var professor, dr. teol. Ole Jensen (født 1937), der udnævntes i 1978, men – efter forgæves at have bejlet til den fynske bispestol – allerede i 1985, 48 år gammel, søgte og fik en stilling som højskole-

forstander på Sjælland. Han følte sig ikke værdsat af menigheden, men blot som dens ceremonimester; han er et kvikt hovede og en kærlig fader uden påfaldende interesse for sognets dagligdag og heller ikke for ydre pomp, men en fremragende prædikant, optaget af økologiske problemer og med en udpræget skepsis over for det moderne industrisamfunds udvikling og for kapitalismens udnyttelse af de svage i samfundet.

Domprovsten er bispens faste stedfortræder og præsumptivt den største teolog i stiftet, medens biskoppen tilsvarende må formodes at være den mest populære, for domprovsten udpeges af regeringen til at være med-administrator i stiftet og præsternes præst, medens biskoppen vælges af menighedsrådene. Der er da også flere *doctores theologiæ* blandt domprovsterne, men efter en ændring i menighedsrådsloven i 1983 fik foruden biskoppen også domkirkesognets menighedsråd indstillingsret til domprovsteembedet, og efter Ole Jensens afgang indstillede et enigt menighedsråd efter en betagende prøveprædiken Holger Jepsen (født 1935), til embedet frem for 16 andre og deriblandt flere andre højt kvalificerede ansøgere, skønt hans kone udtrykkeligt bemærkede, at hun »ikke ville bage småkager til menigheden« og ved kgl. resolution af 16. august 1985 ansattes han som sognepræst ved Maribo domkirke og domprovst over Lolland-Falsters stift fra den 1. oktober at regne; han havde levet hele sit hidtidige liv vest for Storebælt, havde egregie til sin teologiske embedsexamen og præsenterede sin kone, der også er præst, og sin søn Mads Ernst med et indlæg i kirkebladet, der sluttede med ordene: »Vi beder jer opsøge os og bruge os – det er vi til for.«

Landemodet vilde vel, om ordet skulle være dannet i dag, være blevet til landsmødet, og det er næsten at ligestille med en stiftets generalforsamling, dog uden ret til at vælge bestyrelsen. I sin oprindelse er det i slægt med landstinget og har haft samme område, i begyndelsen kun Lolland. Det er et gejstligt møde, og det beskæftiger sig med årets gang i kirken og kirkefolkets sager, tilrettelagt for stiftets provster, men i den katolske tid var det biskoppen, der havde det afgørende ord samt dømmende myndighed, idet han jo var den, der stod paven nærmest. Landemodets domsmagt er ikke afskaffet, men som domstol består den af bisp og stiftsamtmænd i forening og er appelinstant i forhold til provsteretten, og de domme, det afsiger, kan indankes for Højesteret.

Senest ses der at være afsagt dom ved et landemøde den 17. februar 1948 i en sag mod en præst i Rubbeløkke, af kirkeministeriet indanket med påstand om embedsfortabelse for tilsidesættelse af hensynet til kaldets værdighed.

Landemodet dømte ham »fra kjole og krave« i henhold til Danske Lovs 2-11-1, jfr. 2-11-13, og dommen blev stadfæstet af Højesteret den 14. juni 1949.

Det ordinære landemøde, der nu holdes den 2. onsdag i juni måned i den dertil indrettede del af domkirken, består af biskoppen, stiftamtmanden og stiftets provster, der i forening klarer de officielle sager, men det fortsætter derefter i udvidet form med deltagelse af stiftets øvrige præster og menighedsrådsmedlemmer, idet der holdes en offentlig gudstjeneste med provsterne på skift som prædikanter; efter tjenestens afslutning begiver hele den store forsamling sig over i restaurationen i Bangs Have for at påhøre biskoppens årsberetning og for at drikke kaffe samt lytte til et ofte spændende foredrag af en kvalificeret taler.

Bangs Have, hvis navn der ikke kendes anden forklaring på, end at den må være opkaldt efter en mand ved navn Bang, var før i tiden blot en lystskov med en sommerpavillon som så mange andre, nu i regelen forsvundne, men i Maribo har den udviklet sig til at blive vel stiftets største og mest populære restauration, hvor et utal af møder holdes, ikke mindst efter at den blev overtaget af restauratør Ernst Rasmussen i 1963 og købt af denne i 1970.

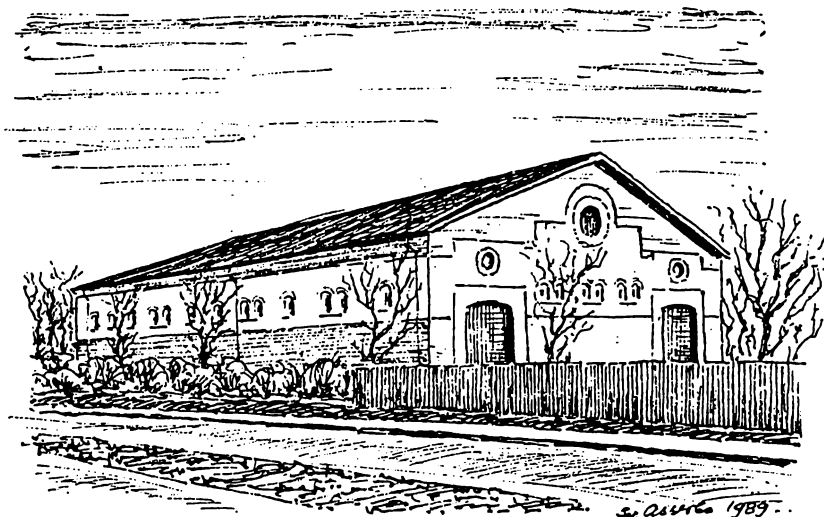
Tidligere havde Maribo 3 kraftcentre: Firmaet C. A. Qvade & Co., firmaet P. Hatten & Co. samt Diskonto- og Laanebanken i Maribo; de havde alle tre en vis politisk indflydelse: Direktør Vilhelm Knudsen var landstingsmand og Thousig, Henry Petersen og Karl Kjær sad i byrådet, men Qvade og Diskontobanken er opslugt af rigsomfattende foretagender, og Hattens direktør bor nu i Nakskov. I dag er kraftcentrene anderledes; det er nemlig domkirken, gymnasiet, sygehuset og Bangs Have, og de er alle uden politisk indflydelse, de tre første fordi de selv er offentlige institutioner, og Bangs Have, der måske er byens vigtigste virksomhed, kan dårligt nok have en leder, der tillige skal have det fornødne overskud af kræfter, der i dag fordres for at gøre en politisk indsats; det er i det store og hele kun de – fortrinsvis offentligt – ansatte, der har tid og råd til det.

Nakskovs skæbne har altid været knyttet til havnen og Nakskov er dermed også blevet stiftets eksporthavn og største industriby, og det er vel slottet, der har ført med sig, at Nykøbing på Falster er blevet egnens administrationscentrum. Maribo har tilsvarende altid været præget af kvinder, klostret og kirken: Den er opkaldt efter jomfru Maria, og inspireret af den hellige Birgitta skænkede dronning Margrethe det jordegods, som gav det økonomiske grundlag for klostret; dette lededes af abedissen, der også indsatte bystyret. I 1639 skrev Ellen Andersdatter, der boede i Maribo, den salme, der nu

findes som nr. 651 i vor salmebog. Christian IV.s datter Leonora Christina havde sine sidste leveår i Maribo, hvor hun forfattede en bog »Heltinders Pryd«, og i den gik stærkt imod »kvindens underkuelse«. Hun døde i Maribo og blev begravet i kirken i 1698. Maribo er mødernes og museernes (mø'ernes) by. Stiftsbiblioteket i Maribo er vel det første bibliotek i Danmark, oprettet til udlån til offentligheden, men navnlig også for at »skjenke vore Fruentimmer – en af de ædlestes Fornøielser«. Her har den gamle »Maribo amts økonomiske forening« altid haft til huse, og her er Lolland-Falsters historiske samfund stiftet, ligesom dette sin meste tid har haft formanden boende i Maribo. Dertil kommer så, at egnens kulturhistoriske museum, kunstmuseum og frilandsmuseum alle ligger i Maribo, og en af de første museumsjernbaner udgår herfra til Bandholm; den er iøvrigt som jernbanestrækning en af de ældste, idet den åbnedes for trafik i 1869.

Næsten alle ni muser er repræsenteret i Maribo: Den episke digtning (Kalliope) repræsenteres af Stiftsbibliotekets overbibliotekar Bente Kaspersen, historien (Klio) af Stiftsmuseets leder Else Marie Boyhus og teatret (Thalia) af kabaretkunstneren, sognepræst Karin Wellejus. Universet (Urania) står gymnasiets rektor, Alice Pedersen, for; kunsten repræsenteres af formanden for Kunstforeningen for Maribo amt af 1947 fru Herdis Løwe, medens danseinstruktøren Bente Møller hylder dansens muse Therpsichore. Tragediens muse søger derimod, for efter Olsens Hotels brand i 1959 har hun forgæves søgt husrum, men det tidligere sukkerhus, hvis ydre den ved en flyveulykke i 1977 omkomne fabriksejer Kaj Balling Engelsen som en af sine sidste bedrifter fik retableret efter en brand, har både beliggenhed og rumfang til at indeholde en sal til teater og meget andet, så at det kunne blive et Lollands Helikon. – Skal der udpeges en stedlig Melpomene, må det vel derfor blive den endnu ikke nævnte af de lokale kvindelige førstemænd, Inge Iversen, der som overstyrmænd på Styrehuset også repræsenterer skattevæsenet og dermed sidder ved den åre, der kunne få midlerne til at strømme til en fond for et sådant kulturhus; det ligger jo nær rundkørslen med fine muligheder for parkering, ja endog med jernbanespor lige til døren. – Men som Melpomene kunne man selvsagt også tænke sig dommerfuldmægtig Elsebeth Frigast Larsen, der som kongens foged forestår tvangsauktionerne over folks huse og hjem.

Motivet i det brugte segl har altid været en kvinde, først den hellige jomfru, efter reformationen en kæk pige og nu en stille nonne, men burde nu vel være en kærlig kone. Det gik så trist med den kække pige, for 1960 fandtes

Sukkerhuset - et Lollands Helikon?

hun på en meget smukt håndmedet signet, der lå på dommerkontoret. Kort efter skal dommeren have overgivet det til borgmesteren, men ingen vides siden at have set det. En efterspørgsel til kæmner, borgmester, dommer, kommunekontor, dommerkontor og museum har været forgæves.

Muserne har jo også givet navn til musikken, og Maribo har en livskraftig musikforening, er herligt borgervæbningsmusikkorps samt en musikskole, der har ført det med sig at amtets undervisnings- og kulturudvalg i april 1987 med et flertal på 5 mod 2 besluttede at placere et for Sjælland, Møn, Falster og Lolland fælles treårigt grundkursus i Maribo.

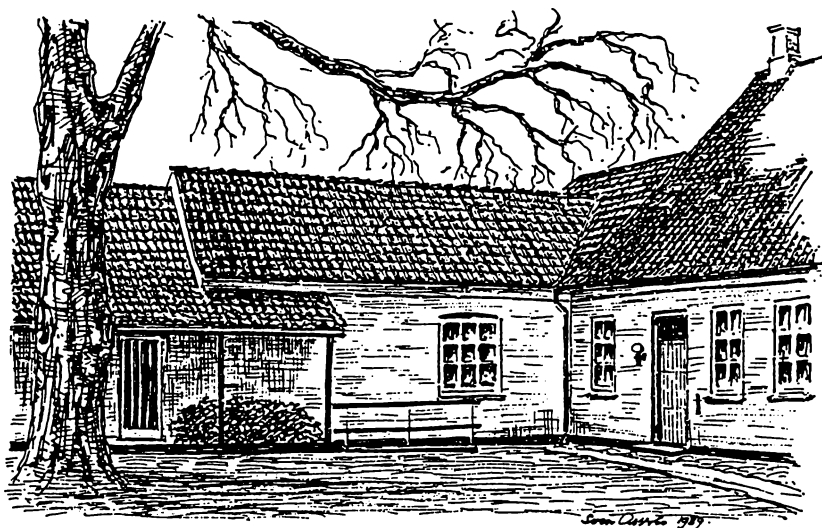
Musiklivet har over hele Danmark i de senere år oplevet en opblomstring, og der er igennem mange år jævnlige afholdt koncerter i Maribo domkirke, bl.a. med deltagelse af Nakskov Skibsværfts orkester. – Kirken har et orgel, hvis ældste dele går tilbage til 1864, men det er ombygget af Starup i 1914 og 1939 og derefter igen ombygget og udvidet i 1985 af orgelbygger Carsten Lund; det betegnes som et romantisk orgel, velegnet til kompositioner af forrige århundredes komponister såsom César Franck, Mendelssohn og Gade, men i modsætning til så at sige alle andre større danske orgler mindre egnet

til kompositioner af Bach, Buxtehude og de af Thomas Laub og dermed beslægtede komponister udførte arbejder, idet det er mørkere, kraftigere og mere fyldigt i klangen.

Næppe mange andre kirker i Danmark har været brugt så flittigt til så mange forskellige formål – klosterkirke, valfartskirke og mange verdslige formål, bl.a. stiftsbibliotek. Først og fremmest bruges den jo efter sit formål og altså også til søndagens gudstjenester, men – hvad der vel efterhånden er ved at være en sjældenhed for købstadskirker – også ved de fleste begravelser og bisættelser, idet disse i regelen i lidt større byer er henlagt til et kapel på en kirkegård i byens udkant, – men her ligger kirkegården jo lige uden for kirkedøren. Ordinationer foregår her, og som domkirke er dens hovedfunktion netop at rumme landemodet. Domkapitel har her aldrig været, og officielt blev den ikke betegnet som domkirke før i 1924, skønt udtrykket ses brugt tidlige, således i 1717 og 1737.

Domprovstegården, der betegnes som en flot og velproportioneret sen-empirebygning fra 1844, ligger umiddelbart syd for domkirken med en stor have, der går ned mod Klostersøen i vest; det har med en vis ret bekymret kommunens skatteborgere, at det i årene 1979-1986 har kostet kr. 1.895.916,50 at modernisere, istandsætte og vedligeholde denne med tilhørende have, men meningen er jo heller ikke at give domprovsten en særligt eksklusiv bolig; den er at skaffe ham mulighed for at leve op til det meget krævende hverv det er dag og nat at skulle stå til rådighed for menighederne og deres præster, og at være ramme om den gejstlige stands overstrømmende gæstfrihed (I en dansk præstegård er kaffekanden ikke kold) ofte desværre, men uundgåeligt misbrugt af samvittighedsløse plattenslagere,

Præstens helt faste arbejdstid er jo begrænset til et par timer om søndagen, men han må ikke have irrelevante opgaver, der kan stå i vejen for hans opgave som sjælesørger. Danske lovs 2-11-9/10 forbyder ham således at bruge købmændskab eller have anden verdslig bestilling (drikkehus, rejsebureau), for præster – og slet ikke præsternes præst – har ikke meget privatliv. Præsten, lægen og politiet kan aldrig holde fri, men når betændte blindtarme eller unge urostiftere skal fjernes, er det ikke hele tiden den personlige kontakt eller den åndelige side af sagen, der står i forgrunden, men det må det altid være hos præsten; hans embede er fortsat et kald, og domprovstegården skal derfor være stiftets eller i hvert fald Lollands åndelige centrum (Falster har jo biskoppen), og da folkekirken ikke hylder den græske tanke om skelnen mellem sjæl og krop, men fastholder, at et menneske er en helhed, bør

Opsøg os og brug os - det er vi til for!

domprovsten være en Apollon Musagetes med kontakt til alle sider af kulturlivet, – men uden at bruge købmandskab.

Den nuværende domprovst, Holger Jepsen, er ud af en familie med levende forbindelse til højskolen (Vallekilde), og ved sin tiltræden pointerede hån, at det er meget vigtigt for en præst at arbejde teologisk, men vel at mærke således, at teologien ikke lukker sig om sig selv, altså så at sige bliver i studerekammeret. Da vi lever i en tid, hvor tale om religion og kristendom hurtigt kan blive fejtet ind under gulvtæppet, er det en oplagt teologisk opgave at fastholde spørgsmålene som vigtige menneskelige anliggender, der er afgørende i ethvert menneskes liv. Derved kan teologien måske bidrage til at lette vejen til den gudstjeneste, der altid vil være det bærende i kirken liv.

Da præsten ikke som andre tjenestemænd selv skal skaffe sig tag over hovedet og ikke må være kontortidsfunktionær, er en præstegård en sognets dagligstue, når som helst åben for enhver, hvor præstekonen i hverdagen praktiserer det, som præstemanden teoretiserer over om søndagen. Denne bolig, hvor alle – høj og lav, – årle og silde – myldrer ind og ud, er vederlaget for, at hun er medhjælpende hustru. Det er ikke så meget ved de store kaffeborde

med småkagerne, man får den dybe forståelse af spørgsmål om, hvad tro, bøn, synd, nåde og frelse er for noget, men når præsten (eller hans kone) lytter til den enkelte, har de mulighed for at gøre denne begribeligt, at kristendommen ikke er som en ispind eller en forsikringspolice, men ved snarere en måde at leve på med munter alvor og menneskelig varme.

Domprovst Holger Jepsen har i sin Århus-tid været med til at igangsætte en ungdomsklub, der ikke havde specielt kirkeligt præg, og han har udtalt, at folkekirkens præster skal ud og blande sig i de sammenhænge, der er i samfundet, for at kirken ikke skal ligge som en ø for sig selv. I en artikel i domkirkesognets kirkeblad præsenterede han da – som før nævnt – ikke blot sig selv, men også sin kone og sin søn Mads Ernst, og han sluttede med de ord: »Vi beder jer opsøge os og bruge os – det er vi til for.« Der stod altså ikke MIG, men netop: OS.

Man mødes jo i Maribo – lige i midten af Lolland.

Maj 1987.

(Siden er ansat kvindelig turistchef og kvindelig kirketjener).

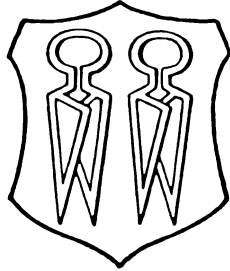
KILDER:

C. C. Haugner:	Maribo Historie, I, Maribo 1937
Carl Engelsen,	Lollandsfar landsting, og
Immanuel Felter:	Landemodet – begge i:
Maribo som stiftsby og mødested, Maribo 1962
Ole Degn:	Livet i Ribe 1560-1700, Århus 1971
Merete Birkelund:	Troldkvinden og hendes anklagere, Viborg 1983

Af Provinsen Lollands Krønike - 2.

MUSSE HERRED OG SAKSKØBING

Herredsting og byråd

LOLLANDS ARKIV
1989

Herredsting og byråd

GOTLAND var under dansk herredømme indtil 1645, men blev ikke dansk. Norge og Danmark havde fælles konge 1380-1814, hvorfor det i lovgivning og kirkelige forhold er stor lighed, og det danske sprog har trængt det norske meget tilbage, ligesom personnavne ofte er de samme, men Norge er og bliver dog norsk.

Rügen (Rø) hørte under Roskilde bispestol til efter reformationen, og Fehmarn (Femern) regnedes under hertugdømmet Slesvig, indtil øen i 1867 indlemmedes i Preussen. Disse to vendiske øer blev heller ikke danske, men tyske, hvad man kan læse om i H. V. Garners bog: »Konge, knees og bisp« (Herning 1984). Og det vestlige Holstein (Holsten) var og forblev sachsisk, altså tysk, skønt det i århundreder havde fyrstefællesskab med Danmark.

Omvendt ses det i Inger Dübecks bog: »Fra gammel dansk til ny svensk ret« (Haderslev 1987), hvordan Halland, Skåne og Bleking forsvenskedes efter Christian IVs uheldige krige.

Til sammenligning har Lolland altid været dansk så længe der har været et Danmark, og det gælder både materielt, mentalt og socialt. Materielt er det lettest at konstatere ved at se på de gamle bondegårde, der er af samme type som alle andre steder i Danmark, men som er anderledes end i for eksempel Småland og Holstein.

Det er ganske påfaldende, at der i Danmark – i modsætning til næsten alle andre europæiske riger ikke er mindelser om, at noget andet sprog har været talt heroppe. De ældste sprogmindesmærker, vi har, er vore stednavne, af hvilke de ældste typer er fælles med de andre germanerfolk, og de danske landsdele har m.h.t. stednavne er klart fællespræg. Den navnetype, der klarer aftegner det særlige danske kulturområde på landkortet, er den, der ender på -lev. For denne types udbredelse redegøres der klart og godt af seminarielektor H. V. Gregersen i hans bog om Danmarks historie i Slesvig og Hol-

sten før 1830, i hvilken bog der på side 31 vises et oversigtskort med disse stednavne, hvis forekomst er det ældste vidnesbyrd om Danmark som historisk begreb. Der findes på Lolland 9 byer med denne endelse, hvoraf 4 i Musse herred, og af disse 9 er 7 kirkebyer, hvoraf de 3 i Musse herred. Der er jo ikke nogen kirke i Frejlev.

Materielt eller mentalt kan der måske findes en linie, en sammenhæng i den karakteristisk, Johannes Brøndsted i sin bog om Danmarks oldtid giver af dansk kultur, selv hvor den har sat sig sit eftermæle i bronzealderens sirlige snirkler; han skriver, at den altid er præget af et overordentligt mådehold, og det kan iøvrigt udvides til også at gælde den politiske udvikling; Danmark har selvfølgelig ført krige, og på reformationstiden havde vi den blodige Grevens Fejde, der iøvrigt næppe kan kaldes en religionskrig, men dens efterspil var slet ikke blodigt. Senere tiders statsomvæltninger er lige ved at være komisk stilfærdige uden et eneste dødsoffer, og efter drabet på Erik Klipping St. Cæcilie nat 1286 er det næppe muligt at bevise noget politisk dansk drab. Undtagelsen er måske rigshofmester Poul Laxmands dramatiske druknedød 1502 ved Højbro i København.

Vore bindingsværkshuse og stednavne som Frejlev, Herritslev, Øster Ulslev og Vester Ulslev markerer således vort uafviselige og vedvarende danske tilhørsforhold, og hertil kommer én ting endnu, som også viser nationens enhed i dag: Salmesangen i de danske kirker, der er så præget af Grundtvig, at indholdet næppe er ret begribeligt for udlændinge.

Ser man på en typisk dansk skoleklasse, er børnene vel meget forskellige, men der er dog et klart fællespræg, navnlig m.h.t. håret, og stort set nedstammer de nok fra de mennesker, der tog landet i besiddelse efter istiden. Ganske vist viser de kranier, som arkæologerne har fundet frem fra oldtiden, et ret broget billede med kortskaller og langskaller, men oldtidsfundene synes dog også at vise, at der kun én gang – for ca. 4.000 år siden – er sket en mere massiv indvandring til det senere Danmark, nemlig af det såkaldte enkeltgravsfolk, i hvis grave man har fundet de karakteristiske dobbeltæggede stenøkser. Inden for et så nogenlunde overskueligt tidsrum af oldtiden synes tillige tamhesten og det sprog, hvorudaf vort nuværende danske modersmål har udviklet sig, at være kommet til denne del af verden, så helt udelukket er det måske ikke, at hesten, stridsøksen, sproget og jordfæstelseskikken er kommet med én og samme folkefornyelse.

Nogle runesten kan tyde på en vis svensk dominans i det sydlige Danmark i vikingetiden, og stednavnene Vindeby, bl.a. på Nordlolland, betyder vel

vendernes by og er nok vidnesbyrd om vendiske bosættelser, og Kaj Munk synger derfor om Lolland: »Venden vandt du listigt over ved at gøre ham til svoger«. Stednavnene Binnitze, Tillitze, Kuditze og Kobelitze (den sidstnævnte en nu forsvundet landsby i Sandby sogn) regnes da også for sikkert vendiske. Nogle regner også Billitze og Kramnitze for vendiske; ingen af disse byer ligger iøvrigt i Musse herred. – Da roedyrkningen på Lolland begyndte, indvandrede der arbejdskraft fra Skåne, Bleking og Småland, og senere kom der et årligt kontingent af polakker til markarbejdet; de tog normalt hjem til Polen efter roekampagnens afslutning. Det var hovedsagelig piger, der kom herop, og nogle forblev i Danmark. Der indvandrede også en del mænd, hvad man kan se bevis for på den østlige, katolske del af Maribo kirkegård, hvor stenene viser mange polske navne.

Disse tilvandringer synes dog ikke at have haft skelsættende betydning for samfundet, og efter enkeltgravfolkets tilsynekomst er det vist kun danernes erobring af de danske lande, der grundigt har omformet tilværelsesformerne her til lands. Det er vel danerne, der har ført stednavne-endelsen -lev med sig, svarende til, at jord, kongen rådede over, kaldtes for kongelev. man har også lov til at formode, at danerne brugte herredsinddelingen til opbygning af deres rige.

Den byzantinske historiker Jordanes, der skrev goternes historie og en verdenshistorie til år 552, beretter om danerne, at de er udgået af sveernes stamme, og dermed kan det iøvrigt stemme, at filologerne regner svensk og dansk i samme gruppe som østnordisk i modsætning til norsk, islandsk og færøsk, der kaldes for vestnordisk. Danerne har så vel engang i folkevandringstiden erobret Skåne, Sjælland og Jylland m.m., og det er måske det, vi hører om, når vi lytter til sagnene om Helge og Roar, om Rolf Krake og Harald Hildetand, der fandt sin død i det vældige Bråvalla-slag. Sidst og afgørende vandt danerne vel over jyderne, og det var måske derfor, at kongerne skulle vælges først i Viborg, omend Sjælland var hovedlandet og har været det, siden Harald Blåtand flyttede sit hovedsæde til Roskilde. Saxo fortæller bl.a., at Knud VI straks efter sin faders, Valdemar den Stores død, måtte ile til Viborg for at være sikker på tronen.

Herredet

Herrederne var altså formentlig blandt det tømmer, hvoraf riget byggedes, og herredstingene var de steder, hvor kongen eller hans mænd mødte folket i

spillet om magten med en vekselvirkning mellem rigets myndigheder og egnens egne indflydelseskævende bønder. I selve ordet herred indgår efter de flestes mening ordene hær og ridt, der så nok betyder en skare ryttere, hvadenten det så hentyder til den flok, der i sin tid erobrede området eller blot var dem, der mødtes på tinge. Ordet kan dog måske betyde »hærråd«, altså folkeforsamling. I alle tilfælde gik ordet over til at betegne det område, hvor de fremmødte hørte hjemme. Herrederne har helt op til nutiden været et grundelement i den administrative inddeling, og det sidste spor heraf slettedes så sent som i 1979.

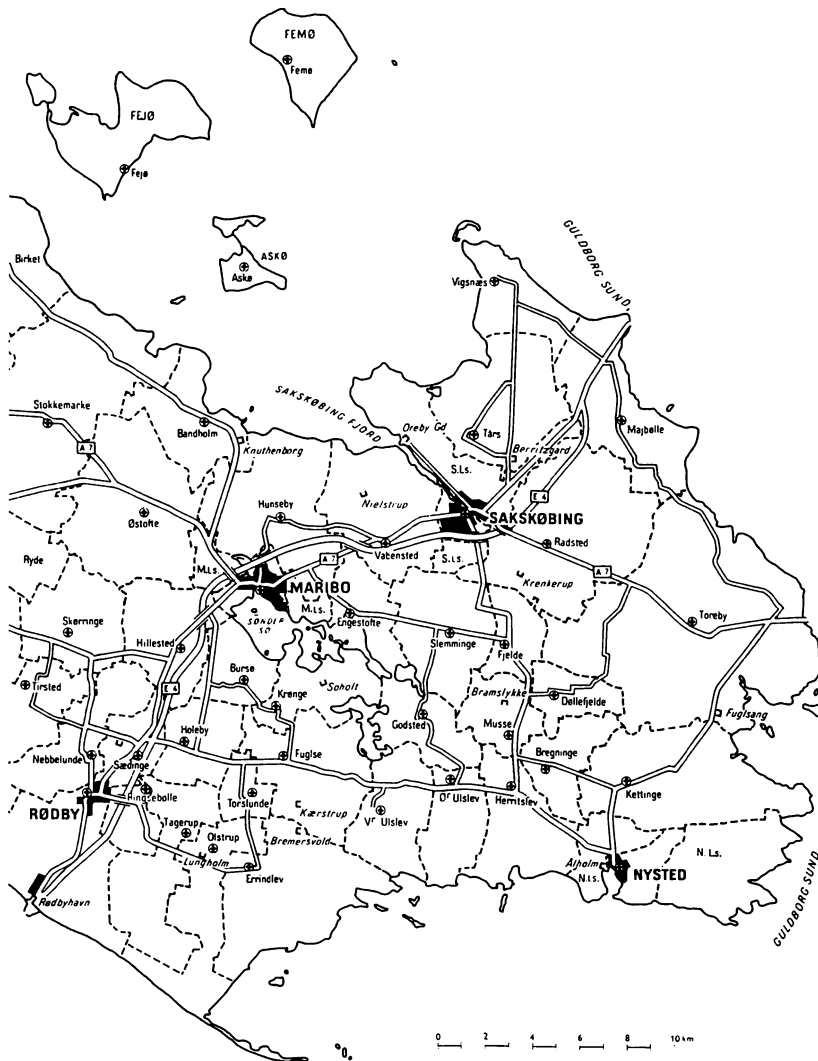
Vil vi nu syle med Musse herred, er det naturligt at begynde i øst – ligesom solen og danerne – altså ovre på Falster, hvor der er en by, der hedder Sundby, og navnet Sundby har jo ofte den by, der ligger på den forkerte side af sundet, og hvorfra overfarten til den rigtige side fandt sted. Derovre ligger Nebølle Nakke, og over for den – på Lollands-siden er der i strandkanten ved Guldborghøj så mange store sten, bedst synlige ved lavvande, at man kan forestille sig et brohovede, et landingssted, hvor strømmen ikke var aller værst. 6 gårde i Soesmarke har her haft et landingssted for materialer i nyere tid, men har her været færgested, skal vi mange hundrede år tilbage i tiden; fra disse fører en vej i lige linie mod vest ind i Spurvestræde, hvor i sin tid lokalhistorikeren R. K. Nielsen (1893-1974) boede; han skrev i Historisk Sarnfunds årbog for 1962 en artikel om denne vej (side 335 ff.), men mente nu, at vejen på Lolland tog sit udgangspunkt fra det gamle færgeleje ved Guldborg. Fra Spurvestræde løber vejen ind gennem Storskoven til Eremitagen, Berritzgård og Radsted, så at den gennem Fyrrevænget kan komme ned i en lavning, hvor den smutter mellem de to på en kortere strækning parallelt løbende åer, Flintinge å og Saksøbing å, over til Geltofte og Krattet, Bregninge og Brydebjerg.

Tingstedet

Den beskrevne vejstrækning følger vandskelslinien, hvad der før var så vigtigt over det lave, det lerede og fugtige Lolland, og for de vejfarende, der blot ville passere Lolland med så fjerne mål som Roma eller Paris for øje, var det umiddelbart overfartsstedet ved Rødbyfjorden, de stiledede efter; men for den

SMÅLANDSFARVANDET

indenlands trafik var måske netop Brydebjerg målet, kun en kilometer syd for Musse. Herredet hedder jo Musse herred, så her var vel oprindelig tingstedet – og kongens gård i herredet. En bryde var den, der for en større jordejer forestod driften af hans gård og gods, og tanken ligger da ikke fjern, at det just var den mand (træl?), kongen havde her, der har givet navn til Brydebjerg. Indrømmes må det dog, at stednavneforskere har tydet navnet anderledes, skønt ordet bryde andetsteds ofte indgår i stednavne.

Tingstedet må dog være forlagt til Nysted, for i henhold til reskript af 9. februar 1742 flyttedes Mussé herredstings ret fra tinghuset i Nysted til Slemminge, hvor nyt tinghus skulle opbygges, og i forbindelse med udnævnelsen af Christen Holm Colding til byfoged i Saksøbing og herredsfoged for Musse herred i 1780 fastsattes, at »alt, hvad af Musse Herredsfogderi i bemeldte Lolland, som endnu er tilbage og ikke henlagt til andre birker, ligesom det øvrige af Kettinge birk, som nu ikke henhører under proprietærers birker« skulle være annekteret byfogedembedet, og i henhold til reskript af 8. oktober 1802 flyttedes Musse herredsting til Saksøbing, og det blev tilladt, at det holdtes sammesteds som bytinget. Ved den nye retsplejeordning efter loven af 11. april 1916, der trådte i kraft den 1. oktober 1919, bortfaldt den særlige købstadsret Saksøbing byting, som hidtil havde været holdt hver tirsdag formiddag kl. 10. Sidste retsdag var den 30. september, og et fotografi optoges i den anledning. Herefter holdtes retsmøderne om torsdagen, og nu hed retskredsen: »Saksøbing Købstad og Musse Herred med Nysted Købstad og Birk«, 20.190 Indb.

Herredstingets område var i tidens løb skrumpet stærkt ind ved oprettelsen af flere birker. Til hovedgården Orebygård har der vistnok fra 1300-tallet hørt eget birk, altså en fra herredet udskilt retskreds, og et Kallø birk nævnes tidligst i 1489, og det omfattede gammelt krongods i Tårs sogn. I 1572 ejede kronen 3 gårde under et Måjbølle birk, og i Ålholm lens jordebog 1572 nævntes Kettinge birk; i henhold til reskript af 30. maj 1691 henlagdes hele Kettinge birks almue under Musse herreds ting, men navnet genoptoges af det lollandske regimentsdistrikts ryttergods, hvis tinghus anbragtes i Kettinge by; da ryttergodset omkring 1725 var bortsolgt ved auktion, ophørte distriktet at eksistere, og 1780 forsvinder birket så helt. Også i Toreby var der et birk, hvis bønder for halvdelen vedkommende var selvejere, altså kronens skattegods.

Efter enevældens indførelse oprettedes en del godsjurisdictioner, således Nielstrup (1667-1814), Krenkerup (1686-1861) og Berritzgård (1690-1860).

Fuglsang fik eget birketing i 1773; tingstedet flyttedes til Saksøbing i 1848, og ved en mere gennemgribende omlægning af retskredsene i 1856 blev det henført under Musse herred.

Ifølge cand. teol. A. Kall Rasmussens beskrivelse af Musse herred fra 1866 havde Musse herred 3 købstadsjurisdictioner og 3 landjurisdictioner foruden, at en del hører til Maribo birk. Herredet er altså selv efter rationaliseringen i 1856 alligevel opsplittet imellem 7 retskredse. I 1725 og 1732 havde Emerentia von Levetzau erhvervet Ålholm, Bramslykke og Egholm m.m. og det var i 1727 bestemt, at der hver onsdag skulle holdes birketing på Ålholm Ladegård; i 1856 kom birket til at hedde Nysted birk, og samtidig forenedes det med byfogedembedet i Nysted, og embedet opretholdtes som selvstændigt til 1919, da det sammenlagdes med dommerembedet i Saksøbing.

Noget af Hunseby sogn (der ligesom Maribo hører til Musse herred) hørte under Maribo birk, og i henhold til bekendtgørelse af 6. august 1875 overførtes fra den 1. oktober at regne nogle matrikelnumre af Anderstrup og Skelstrup fra Musse herred til Maribo birk, der derefter omfattede hele sognet.

Købstæderne var ved deres oprettelse udskilt fra herrederne, men bortset fra det under Maribo by og birk hørende udgjorde Musse herred igen, og nu med købstæderne Saksøbing og Nysted en samlet retskreds fra 1919 indtil den 31. marts 1970, da Toreby kommune blev sammenlagt med Nykøbing kommune, og Nysted købstad og birk sammenlagt til Nysted storkommune og henlagt under retten i Nykøbing, der fik biringsted i Nysted. Den resterende del af retskredsen, der sammenlagdes under Saksøbing storkommune, henlagdes under retten i Maribo, der fik biringsted i Saksøbing, hvor der nu holdes ret hver onsdag kl. 10. – Ved en særlig lov (nr. 3 af 8. januar 1970) nedlagdes retten i Saksøbing, men det blev bestemt, at stilligen som dommer i Saksøbing kunne holdes besat ved midlertidig beskikkelse til den 1. april 1970. Dommerkontoret opretholdtes til 1972, og retssalen benyttedes til 1. april 1978, da den flyttedes hen til Rådhusgade 4.

Retsplejeloven ændrede retternes klassifikation til underretter og landsretter; betegnelsen overret udgik således, og i 1980 udgik den i 1916 indførte betegnelse underretter og erstattedes af ordet byretter. Underinstansen var i tidernes morgen et herredsting, men er i dag en byret.

Fra 1919 udgjorde Musse herred – med undtagelse af Maribo og Hunseby sogne – også en selvstændig politikreds, men den blev i 1970 sammenlagt med den falsterske politikreds.

Tinget

HERREDSFOGEDEN. Tinget var i sin første form et bondefremmøde af frie våbenføre mænd, boende i herredet. Efter Eriks sjællandske lov 2-48 må tinget ikke bestå af færre end tolv mænd, og en overgang mødte én mand fra hvert sogn, oprindeligt vel en ret, men indtil 1796 opretholdt som en pligt for 8 mand til at møde hver ugentlig tingdag. Dermed måtte tinget også blive en nyhedscentral med en funktion som i dag radioavisen har til at gøre det danske samfund til en enhed. I 1700-tallet vandt da også den trykte presse frem, og man nøjedes med et fremmøde på 4.

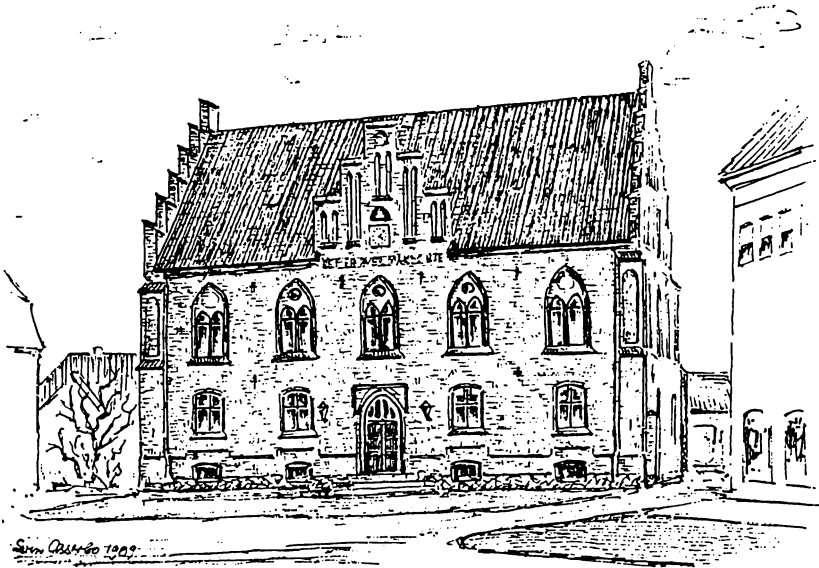
Man ved fra først af ikke af nogen formand, men efter 1350 dukker der breve op, som er udstedt af et herred og beseglet med dettes segl. Disse segl må have beroet hos lensmandens official i herredet, og når denne kan have herredets segl, er det rimeligt at tænke sig, at han snart har fået navnet herredsfoged knyttet til sig. Det må endvidere betyde, at han allerede i dette tidsrum som senere i 1400-tallet har ført forsædet på herredstinget og hjulpet lensmanden at varetage de administrative forretninger i herredet, hvilket omfang disse så kan have haft.

I 1400-tallet brugte man også betegnelserne tingfoged, tingholder og tingfører for herredsfogeden, navne der direkte er afledt af hans virksomhed som leder af herredstinget. Efterhånden placeres han også forrest i tingsvidnerne, medmindre en lensmand eller en adelig deltog i udstedelsen heraf.

Efter 1450 kunne herredsfogeden endog alene udstede breve fra herredstinget, og som leder af dette deltog han i afsigelse af domme. Denne dommervirksomhed, som ikke må forveksles med den nutidige dommers, bliver efterhånden hans vigtigste funktion, og det understreges i Christian I's forordning for Nørrejylland 1466: Fogeder de skulle – ej andet gøre end sige dom og holde ting retfærdig. Herefter synes herredsfoged at være fast betegnelse for denne embedsmand, men i de første årtier af 1500-tallet råder nogen tvivl om, hvem der skulle udnævne ham; kongen har nok søgt at tiltage sig denne ret – og efterhånden at have fået den.

Retten

Herredsfogeden forudsattes at være en i herredet bosat vederhæftig bonde, og efter Danske Lovs 1-5-16 skulle han derfor nyde for sin bestilling en gård på 10 tønder hartkorn. Når nogen skulle dømmes fra liv eller ære, skulle han

Demokratiets hus.

efter 1-5-19 tage til sig de otte bedste tingmænd og »selv med dem under trediesindstveLodSølv's bøder dømme til eller fra«. I 5-3-2 hedder det, at herreds- og birketing skal holdes offentlig og ikke på rådhus inden lukte døre; efterhånden fandtes det dog at være for store byrder både for bønder og borgere af skaffe så mange bisiddere, at antallet af »stokkemænd« som de medagerende kaldtes i 1796, blev nedsat fra 8 til 4, og samtidig fastsloges det iøvrigt, at retsbetjenten (dommeren) inden 24 timers forløb skulle holde forhør over pågrebne og fængslede forbrydere. Den 21. oktober 1871 afsagdes således en dødsdom under medvirken af 3 gårdmænd fra Radsted og 1 fra Krungerup, men efter indstilling fra meddommerne blev de dømte dog benådet og fik således en mildere straf. Efter forordningerne af 1/5 1782 og 3/6 1796 kunne man i andre delinkventsager og sager iøvrigt uden for den ugentlige retsdag nøjes med 2 stokkemænd. Ved forordning af 9/6 1847 ændredes reglerne igen med den begrundelse, at det var et vigtigt øjemed, at der ved de retter, der plejedes af en enkelt dommer, stedse var pålidelige vidner til stede til det, der foregik i retten, og herefter fik de to faste vidner fast løn,

men man må nu nok sætte et spørgsmålstegn ved, om de var helt effektive kontrollanter. På det fotografi, der toges ved det sidste møde i Sakskebøbing byting den 30. september 1919, ses retsvidnerne, den 92-årige detailhandler Chr. Hansen, og den 71-årige skrædder Godtfredsen. Chr. Hansen betegnes dog som både åndeligt og legemlig frisk. Offentlighedsprincippet fastslås iøvrigt i grundloven, og i retsplejeloven fra 1916 hedder det i § 29, at retsmøderne er offentlige, hvor ikke det modsatte særlig er foreskrevet. Rent bortset fra den betryggelse der ligger i, at det ikke må holdes skjult, hvad der foregår, har forbrydelserne og interessen for at vide, hvem der lå i totterne på hinanden, pirret nysgerrigheden, der – ligesom misundelsen – er en af de mest dybtliggende menneskelige egenskaber, og tidligere – i hvert fald indtil den anden verdenskrig – kunne man altid regne med repræsentanter for offentligheden på tilhørerpladserne uden for skranken (før »stokkene«); blandt disse var altid flere journalister til stede på den ugentlige, ordinære retsdag, og deres referater blev læst; for eksempel øgede Lollands-Posten sin læserskare i Nysted-området kendeligt p.g.a. fine reportager fra bestemte retssager der, og ikke mindst det nævnte blads referenter forstod ikke blot sagernes gang, men også juridiske finesser og pointer. I tidligere tiders procedurer (og iøvrigt også i byrådsmøder) kunne der jævnligt fremkomme meget personlige og saftige udfald. I dag derimod må folk, omend de er indkaldt til at møde, oftest vente udenfor på en gang eller i et venteværelse, altså også selvom de ikke er vidner, for vidner må jo ikke følge med i den sag, som de sidenhen skal afgive vidneforklaring i.

Retsplejeloven reducerede antallet af retsvidner i straffesager til ét, idet dommeren ifølge § 55 (ophævet 218 11/6 1959) skulle sørge for, at et sådant var til stede; dette gjaldt også fagedforretninger, og visse fagedfuldmægtige drog omsorg for at have deres koner med, så at disse kunne oppebære vidnegodtgørelsen, der var på 2 kr. pr. forretning. Retsvidnet skulle ifølge § 37 skrive under i retsbogen, men det faldt væk med lov nr. 325 af 13. juni 1973, der ændrede § 33, så at der blev hjemmel for fonetisk optagelse af retsforhandlinger; nu kan man opleve, at dommeren sidder alene med en dictafon og holder ret.

Den egentlige lægmandsmedvirken i civile sager er således gradvis helt forsvundet, men ved lov nr. 112 af 7. april 1936 genindførtes den fra den 1. juli 1937 i visse straffesager, idet underretten under domsforhandlingen herefter skal tiltrædes af to domsmænd (meddommere) udvalgt blandt folketingsvælgerne.

Dommeren blev i meget tidlig tid kaldt for tinghører, idet hans fornemste opgave jo netop er at lytte til parterne og konstatere, hvad de siger – og udtrække konsekvensen heraf; man har derfor vendingen, at dommeren »finder for rette« – ud fra det grundsynspunkt, at resultatet forud er givet, og at det blot gælder om at finde det, at konstatere det; dermed rimer det smukt, at dommeren også er notarius publicus, altså den repræsentant for offentligheden, der bevidner, hvad man bestemmer i sit testamente eller at man ikke har betalt en veksels o.l. Dommeren var også den, der påhørte, at man kuldlyste sit uægte barn og burde være den, der bevidner og attesterer, at man indgår ægteskab, således som vi også hører det i Holbergs komedier »Don Ranudo« (1723) og »Pernilles korte frøkenstand« (1727). I nutidens Danmark er borgerlig ægteskabsstiftelse mærkværdigvis henlagt til den kommunale borgmester; der er jo intet kommunalt ved et ægteskab!

Da stillingen som herredsfoged i sin tid blev til, måtte man gå ud fra, at fogeden ikke kunne læse eller skrive, og et materiale, der i 1686 indsendtes til regeringen, lader forstå, at adskillige herredsfogeder da – i hvert fald vest for Storebælt – heller ikke kunne det og derfor ikke kunne gøre sig bekendt med lovteksterne. Tingsvidner stadfæstedes imidlertid tidligt skriftligt, og der oprettedes derfor en stilling som herredsskriver, men et almindeligt påbud om tingbøger udgik først i 1551. I tingbogen skulle indtegnes alt, hvad der til tinge og for retten forefaldt, være sig domme, tingsvidner, skøder og andet; ved skriffæstelsen konstateredes det passerede som offentligt kendt, og uvidenhed herom kunne derfor ikke vinde tiltro, i hvert fald ikke accept. I 1703 blev byskriveren i Saksøbing, Rasmus Lauritsen, tillige herredsskriver i Musse herred, og denne embedssammenlægning fastholdes indtil retsplejereformens gennemførelse 1919; fra 1802 blev embedet som by- og herredsskriver forbundet med byfogedembedet; dermed var der jo også én embedsmand færre at lønne.

Herredsfogederne kunne i sin tid også optræde som aktører (anklagere) eller lignende i andre retskredse end deres egne og dermed skaffe sig ekstræindtægter. Det øvrige personale ved embederne ansattes (når der ikke mere var en herredsskriver) af fogeden selv og lønnedes af ham (var måske i kost og i logis hos ham), og da embederne fik stadigt flere opgaver og også iøvrigt kunne være af ret forskelligt omfang, tillagdes der dem efterhånden en kontorholdsgodtgørelse, bibeholdt også efter retsplejelovens ikrafttrædelse. I Rødby ansatte poltimesteren således sin kone, og om forholdene på Vestlolland desangående kan man læse i Palle Rosenkrandses bog: Retsbetjente;

herredsfuldmægtigen måtte nemlig sine steder betale for at være ansat i stillingen; den gav nemlig typisk så gode indtægter derved, at fuldmægtigen drev privat praxis som behandler af private dødsboskifter, som skødeskriver og som auktionarius ved skovauktioner og andre løsøreauktioner. Denne kombination af offentlig og privat virksomhed søgte man at afskaffe i 1861, men det blev først bragt til ophør ved lov nr. 128 af 15. april 1930, der trådte i kraft den 1. april 1935.

Som kongelig udnævnt embedsmand, der var exekverende øvrighed, og som derfor skulle bistå private ved incassering af udestående fordringer blev dommeren i denne egenskab populært betegnet som »kongens foged«, og denne betegnelse bringer Erik Klippings håndfæstning fra 1282 i erindring. En håndfæstning var en art forfatningslov, men alene gældende for en tiltrædende konges regeringstid. En konges egentlige hverv er at være rigets anfører i krig, og derfor har enhver ubetinget pligt til at være lydige mod hans bud, men kongerne var kommet ind på at misbruge denne ret til at bistå private i disses stridigheder med andre private, idet ulydighed kunne medføre, at ens ejendom blev inddraget af kongen. Når kongen påbød, at en privatmand skulle opfylde en anden privatmands krav, kunne ulydighed altså – groft sagt – medføre, at kongen inddrog den ulydiges hele ejendom, gav den krævende, hvad han forlangte, og beholdt resten for sin ulejlighed. Det var denne begyndende praxis, håndfæstningen satte en stopper for, idet der i den stod, at kongen ikke måtte lade sin foged hjælpe private til en påstået ret, før der på tinge var gået dom i sagen. Dette var en forløber for princippet om adskillelse af den dømmende (konstaterende) magt fra den udøvende (exekverende), men det flyder jo lidt ud, om det er den samme mand, der er dommer, kongens foged og politimester, og alle disse funktioner var jo stadigvæk forenede i herredsfogedens person. I 1849 fik Danmark en grundlov, der i § 79 bestemte: »Retsplejen bliver at adskille fra forvaltningen efter regler, der fastsættes ved lov.«

Alligevel indeholdt retsplejeloven fra 1916 en bestemmelse i § 480, der gentoges endnu i 1975, sålydende: »Execution foretages af underrettsdommeren, der i denne egenskab benævnes foged«. Ved lov nr. 258 af 28. maj 1976 bortfaldt denne bestemmelse ganske vist, men den blev dog realiteten bestående, blot med den besynderlige ændring, at man i dag kalder kongens foged for »fogedretten«. Dertil kommer, at dommeren også vedvarende er skifteforvalter.

Funktionen som skifteforvalter blev overført til herredsfogeden ved forordninger af 1793, 1806, 1817 og 1850, og han var således i sit distrikt dommer, foged, politimester, auktionsdirektør, notarius publicus, skifteforvalter, overformynder og lægdsforstander – samt oftest skriver. Han var følgelig den person, til hvem distriktets beboere måtte ty eller blev kaldede ved de fleste lejligheder, som bragte dem i berøring med det offentlige.

Fogedsagerne er vel efter deres oprindelse snarest en militær opgave og burde høre under politiet, medens skifteforvaltningen snarest som en social opgave burde henhøre under kommunale jurister.

Øvrigheden – og herredsfogeden, siden politimesteren som underøvrighed – var ude i sognene repræsenteret af sognefogederne, der var et korps af velvoksne, besindige og agtede bønder, som i kraft af den tillid, de nød og kendskabet til stedets folk og hjem ofte kunne klare sagerne, før de blev til problemer; dermed følte en tryghed, som fjernere politistationer ikke kan skabe, men desværre blev hele denne institution i det væsentlige afskaffet i 1973.

Vil man iøvrigt have et billede af retslivet i gamle dages Danmark, kan man med udbytte læse dommer A. P. Larsens bog om sagen mod præsten i Vejlbj, der blev henrettet i 1626 (København 1951) eller Erik Westerbys bog: »Skarnskvinden Anna Maria og andre vestjyske retssager fra Holbergs tid« (København 1937). En systematisk redegørelse for herredsfogedens virksomhed som dommer og administrator i tiden 1790-1868 er skrevet af Birgit Løgstrup, og den er udgivet af Rigsarkivet på C. E. C. Gads forlag 1982. – Meget fornøjelige er de bøger, Palle Rosenkrands har skrevet ud fra sine erfaringer som ung herredsfuldægtig i Rødby (»Den røde hane«) og Nakskov (»Retsbetjente«). Han levede 1867-1942, og de nævnte to bøger er små romaner, men særdeles virkelighedsnære. Erindringer fra retslivet i tiden lige før retsplejereformen i 1919 har Jep Lauesen Frost samlet og redigeret, og han har desuden skrevet en retshistorisk oversigt om tiden omkring århundredeskiftet; bogen er trykt i 1967 og den indeholder bl.a. en artikel af C. A. Fabricius-Tengnagel (1885-1970), der var byfogedfuldmægtig i Sakskøbing fra 1911, og som 1913 blev byfoged Gandils førstefuldægtig, hvad han var, til han i 1919 blev dommerfuldmægtig i Kerteminde. Han blev iøvrigt i sin Sakskøbing-tid gift med en datter af forfatterinden og præstefruen Thyra Jensen, og han har fortalt, at han en dag på byfogedkontoret med kort interval fik to anmeldelser, den ene om en stjålet cykel, den anden om en forladt hestevogn; da han beså hestekøretøjet, genkendte han det som sin distræte

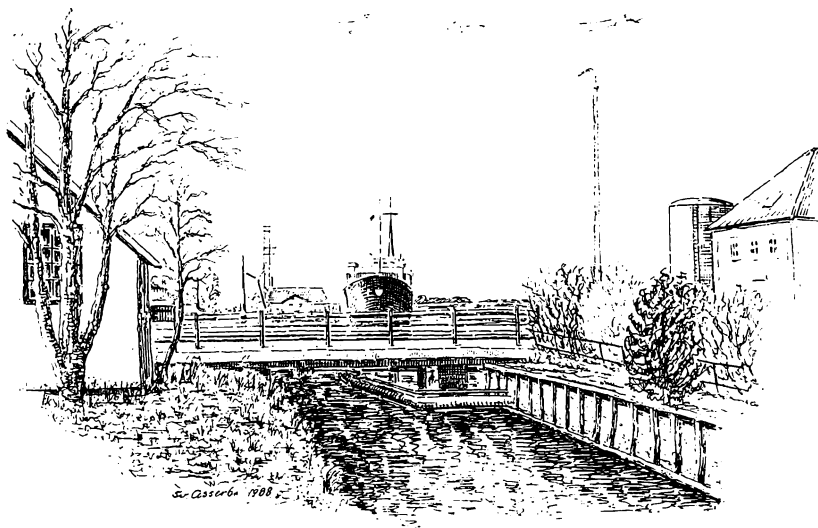
svigerfaders; præsten havde glemt, at han var kørende til bys i egen vogn og havde snuppet en cykel til hjemtransporten til Vignæs. – I Frosts bog har også Erik Selsing (1890-1973), der fra 1933 til 1960 var politimester i Saksøbing, skrevet om sin tid som ung fuldmægtig i Varde fra 1914 (»De gamle Byfoged-, Birke- og Herredsfuldmægtige«).

Herredsfogeden var jo stedets øvrighed og havde som nævnt mange funktioner, og som herredsskriver skulle han besøge tinglysningen – eller tinglæsningen, som det var kommet til at hedde, eftersom indleverede dokumenter jo fra arilds tid skulle kundgøres ved oplæsning for tingmændene; det skete til sidst ved, at en mand mumlede noget i et hjørne af retslokalet, men formelt var det afgørende, hvad der var læst højt, og alt kunne tinglæses, om man blot betalte gebyrerne derfor. Fra den 1. april 1927 gjaldt der nye regler for, hvad der skulle og kunne tinglyses; betegnelsen blev igen tinglysning, og virkningen blev nu knyttet til, hvad der står i tingbøgerne. Desuden kommer et kort uddrag af det tinglyste i Tingbladet, der udgår som en del af Statstidende.

Byen

BYFOGEDEN. Musse herredsting var som nævnt flyttet ind til Saksøbing og henlagt til bytinget, som selv i en fjern fortid var udskilt fra herredstinget, men nu var blevet hovedsagen. Forretningerne fra herredet ses da også efterhånden at være indført i bytingets protokoller, i hvert fald fra ca. 1870.

Våbensted var en gang (og er iøvrigt stadig) en by i Germanien, beliggende godt 3 km fra hav, fjord og sø – med sine marker omkring sig – og længere borte grønne skove, men efterhånden som landsbyens folketal øgedes, ryddedes stadig mere skov, og når der blev for langt til de yderste jorder, fandt tid efter anden bondesønnerne Aage, Bode, Krake, Leke, Niels, Trugot og Sakse på at bygge sig gårde på udmarker eller overdrev, og dermed opstod torperne Agerup, Budderup, Krårup, Lejrup, Nielstrup og Trudstolpe samt Sakstorp. Sakstorp nævnes i kong Valdemars jordebog (hvor kongen havde jord i Sakstorp til 12 øre skyld), men denne nævner også Saksøbing, så byen er vel netop på denne tid blevet til købing, en købstad på torpens arealer. I 1306 pålægger Erik Menved alle dem, der driver handel i Saksøbing, at betale de kongelige afgifter og i 1320 stadfæstes de privilegier, som borgerne i Saksøbing har haft i tidligere kongers tid. I 1449 skriver kong Christiern I til »vor elskelige borgmester, raad, borgere og menighed i vor købstad Saksøbing«,

at han forbyder sine fogeder og embedsmænd at forurette dem i nogen måde.

I Valdemars-tiden skete der i det hele taget store ting i Danmark: Folketal-let øgedes, nye landsbyer opstod, købstæder grundlagdes og kirker byggedes af tegl, også den i Sakskøbing, der ligeledes i middelalderen fik sit imponerende tårn; denne kirkes menighed synes fra første færd at have boet på begge sider af fjorden, og når man har magtet at bygge kirken, har man nok også slået bro over åen, så at man fra Rørbæk ikke søndag efter søndag har skullet vade til gudstjeneste (om der da dengang har boet mennesker i Rørbæk, men mon ikke?). I 1523 får vi at vide, at der i meget lang tid har været bro over åen, og at den er så gammel, at man måtte tænke på vedligeholdelsen. De vejfarende har betalt afgift til broforpagteren, som også skulle holde den vedlige; det synes normalt at være borgmesteren, der har dette hverv, og som årligt skal betale 20 mark til kongen i den anledning.

Med broens bygning var Sakskøbings lykke gjort, for nu var det så en smal sag at komme fra Guldborgland til byen og ligeledes let og naturligt at lægge sin vej derigennem, om man skulle til Vestlolland. På kirkens solside var der plads til marked og torvehandel, men borgerne drev også landbrug, og mark-

udskillelsen fra Våbensted har åbenbart voldt vanskeligheder. I 1337 fastslår hertug Johan af Holstein og Stormarn, herre af Lolland og Fehmarn (Johan den Milde) – på latin – retten til deres græsgang, toldfrihed for borgerne i deres by og havn samt stadfæster de privilegier, de har fået af tidligere konger, og som borgerne i Roskilde ligeledes har. Igen den 13. maj 1451 må Christiern I forbyde alle og i særdeleshed dem, der bor i Våbensted, at hindre borgerne i Saksøbing i brugen af deres ret til forte og fægning. I 1536 bestemmes det, at borgerne årligt skal yde 2 tønder øl til bønderne i Våbensted for en græsningsret, men i 1628 nægter bønderne at modtage øllet, og det lader borgerne så bekræfte ved et tingsvidne.

Også med herremændene er der strid, men ejeren af Oreby forsøger kun forgæves at forbyde borgerne at bruge Oreby havn, og han får ved kongens retterting heller ikke medhold i sit krav om at ville bestemme, hvem der skal være præst i Saksøbing; hans krav herom kan måske skyldes, at Orebys ejer i sin tid kan have været med til at opføre kirken. Under Grevens Fejde, den sidste borgerkrig i Danmark, kom det til voldsomheder med Johan Oxen på Nielstrup: Først bestak Johan Oxen almuens høvdinge, men disse blev dræbt af den forbitrede mængde, og vilde skarer drog mod Nielstrup, så at Johan Oxen måtte forsvare sin gård mod dem. Da han imidlertid ville skyde sin kanon (en falkonet) af mod angriberne, sprængtes den og sårede ham så farligt, at det kostede ham livet den 24. december 1534.

Købstæderne stod kongemagten særligt nær, måske fordi de var bygget på denne tilhørende jord (hvad ingen ejer, det ejer kongen), men måske fordi de især havde hans beskyttelse behov; det kunne måske også tænkes, at de købte deres privilegier ved at give ham og hans hird eller hof underhold, når han var på egnen. Borgmester og råd kunne så til gengæld henvise til kongens brev om, at fogeden skulle holde sig i skindet.

På landet var det slægten, der beskyttede ens ret; i byerne derimod var handelens folk ofte færende svende, langt borte fra fædre, brødre og sønner, og de måtte derfor til gensidig beskyttelse slutte sig sammen i gilder; i Danmark var de fornemste gilder Knudsgilderne, der dog ikke vides at have haft til huse på Lolland; indbyrdes håndhævede gilderne disciplinen ved bøder, der typisk erlagdes i øl, som nok på grund af manglende kloakering ikke var så farligt at drikke som vand. Gildesbrødrene hjalp hverandre under rettergang, bar hverandre til graven og var fælles om en skytshelgen, – ligesom kirken i denne bys tvedelte sogn måtte man jo have to helgener: Sankt Peder og Sankt Paulus.

Kongen havde dog sin repræsent i købstaden, nemlig byfogeden, der som hans ombudsmand ledede bytinget, men byfogeden var selv en af byens borgere. Det ses bl.a. af en besked lensmanden på Ålholm, Laurids Grubbe, i 1616 fik om at tage de lollandske købstæder »i forsvar« og om, når lejlighed krævede det, at »indsætte borgmestre, toldere og byfogeder af de borgere, der var bedst brugelige dertil«.

I sparetiderne efter svenskekrigene blev ved forordning af 28. januar 1682 borgmestre og råd i Sakskøbing afskaffet, og magistraten bestod herefter af kun byfogeden, der altså nu var ikke blot dommer, men som også forestod de kommunale sager.

Det var nu nok ikke nogen nem opgave at være byfoged, for i løbet af 100 år dømtes hele 3 byfogeder fra embedet, hhv. i 1686, 1699 og 1780. Den sidste af disse, Knud Møller, var udnævnt i 1758; han var examinatus juris, og byfogederne synes herefter at være uddannede jurister, og de kom fra andre embeder, i 1802 fra byfogedembedet i Nykøbing på Mors, i 1827 fra stillingen som fuldmægtig ved Sorø amt – og således fremdeles. Det lokale islæt i bystyret var derefter stærkt begrænset.

Kirken

PROVSTEN. I Danmark blev den lutherske reformation gennemført af kong Christian III (1503-1559). Han fik i 1518 – på anbefaling fra Wittenberg – som tugtemester en sachsisk adelig, som lige havde sluttet sine studier ved Wittenbergs universitet med en magistergrad i romerret, og det var jo i Wittenberg, Martin Luther netop i 1517 havde offentliggjort sine teser mod afladshandelen.

I 1521 var den unge junker Christian til stede på rigsdagen i Worms, hvor Martin Luther nægtede at tilbagekalde, hvad han havde skrevet og sagt, så længe det ikke kunne tilbagevises med fornuftsgrunde eller bibelens klare ord.

Reformarbejdet begyndte Christian derefter som ung hertug 1525 med at afskedige domprovsten i Haderslev, og efter den blodige krig, der går under navnet Grevens Fejde, og som er den sidste danske borgerkrig, vedtoges reformationen på stænderrigsdagen i København i 1536, hvortil var indbudt bl. a. en borgmester og et par rådmænd fra hver by samt herredsfogeden og to ansete bønder fra hvert herred.

Det var egentlig ikke Luthers ønske at bryde med Romerkirken, men kun at rense den for alt det påklistrede, så at evangeliets lys kunne vise hen til, hvad der var sand kristendom.

Provst var i den katolske tid den ledende præst (efter biskoppen), hvor der fandtes et kapitel, altså et flertal af præster; ordet er egentlig præpositus, der betyder foresat, men ved reformationen ændredes det til, at der inden for hvert herred udpegedes en provst efter forslag fra herredets præster og i samråd med biskoppen.

På biskoppens vegne skulle provsten føre det kirkelige tilsyn med sit provstis sognepræster og andre kirke- og skoletjenere. Han skulle mindst én gang årligt besøge alle sognene i provstiet, påhøre gudstjenesten og børnenes undervisning, og han skulle ligeledes påse, at kirkerne og kirkegårdene holdtes forsvarligt vedlige. Var der noget at rette, skulle han ved formaninger til rette vedkommende søge at bringe forholdene i orden. Han skulle deltage i det årlige landemøde og efter hjemkomsten forsamle sine herredspræster og meddele dem, hvad der var forhandlet om. Iøvrigt skulle han lejlighedsvis indkalde samtlige sit herreds præster til et møde i en bejlig kirke, ungefær midt i herredet, til børnevisitats, sang, prædiken og gudfrygtig samtale.

Ved fattigforordningen af 1708 fik provsten som opgave sammen med herredsfogeden at indtræde i en såkaldt fattiginspektion, der kontrollerede, at fattigvæsenet i de enkelte sogne indrettedes forskriftsmæssigt, ligesom fattiginspektionen skulle administrere den såkaldte herredskasse, hvoraf mere generelle udgifter til fattigvæsenet blev afholdt. Videre skulle provsten én gang årligt indkalde sine præster til en fælles drøftelse af fattigproblemerne – men i 1739 overgik denne formandspost til amtmanden.

Derudover var der tillagt provsten skiftemyndighed over samtlige gejstlige personer i provstiet, deres ægtefæller, enker og børn samt tjenestetyende. Også degne hørte under hans skiftemyndighed, og som skifteforvalter kunne han foranstalte de fornødne auktioner, hvorhos han varetog hvervet som overformyndet, men ved en forordning af 5/12 1806 befriedes provsten for skifteforvaltningen, der overgik til retsbetjenten (herredsfogeden).

Retssager, der ikke angik kirkelige forhold, skulle efter reformationen behandles af de verdslige domstole, men sager angående gejstlighedens pligter eller forhold i embedsførelse og livsførelse behandles i første instans af provsteretten, hvor provsten forhen førte forsædet med to præster som bisiddere. Efter forordningen af 5. december 1806 er det nu den civile underdommer,

der tiltræder, så at retten består af disse to personer, idet underdommeren og provsten tager sæde i retten efter deres rang.

Ligesom herremanden efterhånden blev den forenende autoritet på sit gods, var provsten således en art husbond i sit provsti med patriarkalsk eller disciplinær myndighed, der omfattede ret og pligt til både opsyn, påtale og afgørelse; det var en ordning, der satte helheden – hensynet til godsets/standens samhörighed – over den enkeltes individuelle synspunkt, og den er så vanskeligt forenelig med nutidige holdninger, at egentlige provsteretsdomme er blevet mere end sjældne. Den sidste her i stiftet blev afsagt den 11. marts 1947 i en uterlighedssag, der vel faldt ud til frifindelse, men som af landemøde og højesteret blev ændret til embedsfortabelse og til tab af kjole og krave.

Der stillede før i tiden betydeligt strengere krav til præsters moralske vandel end hvad man kunne vente af andre mænd, og det kan derfor ikke undre, at provst Hans Jørgensen Sadolin (1529-1600), der var sognepræst i Toreby, i 1576 fradømtes embede, kjole og krave, fordi han havde fået et barn med adelsjomfruen Anne Baad i Maribo kloster. Han havde ellers været Frederik II.s hofpoet, der skrev latinske vers så godt som nogen, – og han blev iøvrigt siden taget til nåde igen, dog uden at genvinde embederne.

Musse herred udgjorde som provsti en gejstlig enhed, indtil Maribo sogn den 20. juli 1848 overførtes til Fuglse herreds provsti, og dette må ses i sammenhæng med, at Hillested sogn, der da var annekteret til Maribo, hørte under dette provsti. – Siden, efter at Toreby sognekommune ved bekendtgørelse nr. 62 af 27/2 1970 fra den 1. april 1970 var indlemmet i Nykøbing kommune, henlagdes Toreby sogn til et falstersk provsti fra den 1. april 1971 at regne. Fra samme dato flyttedes Hunseby sogn fra Musse herreds provsti til Maribo domprovsti, og samtidig ændredes betegnelsen Musse herreds provstitil Lolland østre provsti, der nu omfatter Sakskøbing og Nysted kommuners sogne. Herredsbetegnelsen gled dermed helt ud.

Ved junigrundloven i 1849 sloges det fast, at den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke, og at den som sådan understøttes af staten, samt at folkekirkens forfatning ordnes ved lov. Dermed var tænkt på en samlet kirkeordning, men det blev til, at folketinget i en række enkeltlove fastlægger organisation, lønninger og lignende.

En af de mænd, der fra 1839 havde spillet en rolle i det politiske liv, bl.a. som redaktør af politiske blade – med beslaglæggelse og tiltale som følge – var D. G. Monrad (1811-1887). Han var i 1846 blevet sognepræst i Vester Uls-

lev, og det var vel det, der gav anledning til nogle linieri en gennem årtier meget populær vise om »Kejseren og hans datter i Chinesien«; det hedder nemlig heri, at kejseren »kan gøre alt, hvad han vil, for der er ingen rigsdag til, der er ejheller grundlovsfester, dagblade eller lollandske præster«. Siden blev Monrad så biskop her i stiftet – endda i to omgøne.

Omkring det sidst passerede århundredeskifte sagde man, at i Fredericia mødtes de gamle jernbanevogne med de gamle præster; vognene skulle slides op på de jyske sidebaner, og de gamle præster, der havde brugt deres ungdoms mod i de magre jyske sognekald, drog med federe embeder på øerne. I hvert fald flyttede pastor Frede(rik) E. Bojsen Jensen (1861-1946) i 1902 fra Vendsyssel til Vignæs, hvor han forblev til 1922. Han oplevede to gange i sit liv at få en opfordring fra en menighed om at komme til den som dens præst, og denne anden opfordring fik han fra Søllested, hvortil han så flyttede i 1922. Han var gift med forfatterinden Thyra, født Lauesgaard (1865-1949); hun skrev artikler og børnebøger samt biografier. Hun har også udsendt en bog: »Fra gamle præstegårde«, hvis bind II, 1935, handler om hendes og hendes mands liv på Lolland.

Lolland har haft mange gamle præster, og om det er årsagen, er vel ikke til at sige, men et gennemgående træk i karakteristikkens af menighedslivet her er, at det just ikke er levende. Betegnelserne vedr. det kirkelige liv er »aldrig særlig stærkt«, »stille, ikke stor kirkegang«, »ikke overvældende interesse, men velvilje«, »flertallet ligegyldige«, »den åndelige jordbund noget tung«, »regnes til de døde sogne«, »kirkegangen ringe«, »26 messefald på en vinter« samt »kirkegangen ikke god«.

Danske Lov siger i 2-16-12 bl.a., at »alle calenter, lav og gilder skulde aldeles være afskaffede«, så man har åbenbart haft dårlige erfaringer med præstesammenkomster, men i 1840 nåede det almindelige frihedsrøre også ud i danske præstekredse, og en yngre præst i Majbølle, Andreas Krogh (1816-1881) havde meget initiativ (blev senere rigsdagsmand) og stiftede i november 1844 Musse herreds præstekonvent, der først var et rent arbejdskonvent, uden damer og med møder hver måned. Der blev gennem mere end 100 år ført en udførlig protokol. Heri konstateredes, at umoralen siden tidernes morgen har været i stadig stigen, og at man iøvrigt drøfter kirkeforfatning og mulig oprettelse af menighedsråd; man fraråder at lade Grundtvig redigere en ny salmebog, og man taler om kirkeskat og om Søren Kirkegaard. Konventet havde i en årrække ret stor indflydelse. Efterhånden kom også damerne med, og fru Thyra Jensen fra Vignæs skriver, at det var så interessant, for-

di alle kirkelige retninger var repræsenteret i modsætning til, hvad hun havde oplevet i Vendsyssel, hvor hver retning havde lavet sit konvent, der fremturede i ukærlig énsidighed.

Fru Thyra Jensen kom iøvrigt selv til at spille en rolle, for efter menighedsrådsloven af 1904 havde kvinder valgret og valgbarhed lige med mænd, og Thyra Jensen blev valgt ind i menighedsrådet i Vignæs og i foråret til valgmand for Musse herreds provsti til det første kirkelige udvalg. Valget foretoges i Sakskøbing kirke og lededes af provst J. C. Høeg (1843-1910), Hunseby, der var stemt for, at kvinder ikke kunne vælges – men hun blev valgt, iøvrigt som den eneste kvinde i det kirkelige udvalg og dermed den første kvinde, der fik sæde i en folkevalgt dansk rigsforsamling, og i årene fra 1904 til 1907 måtte hun derfor gang på gang foretage rejsen ind til København.

Hendes søn Boje Jensen (1899-1962) blev i 1928 præst i Vester Ulslev. Efter at Niels Munk Plum (1880-1957) var blevet hans biskop i 1942, skrev han til denne, at han havde glædet sig til at få ham som bisp, men nu havde fundet ud af, at han var »en ganske almindelig idiot«.

En af provstens opgaver er at føre tilsyn med kirken tilhørende bygninger, derunder præstegårdene, samt kirkegårdene, hvorfor han hvert 3. år sammen med en særligt sagkyndig skal afholde et såkaldt provstesyn, og de ved synet udsatte mangler er menighedsrådene pligtige at besørge udbedret.

Ved en kirkelig lønningslov i 1922 oprettedes i hvert provsti et provstiudvalg til varetagelse af de kirkelige økonomiske anliggender, og hertil vælges 2-4 læge medlemmer, der sammen med provsten (der nu om stunder vælges af regeringen efter biskoppens indstilling) behandler menighedsrådenes budgetter og er den melleminstans, der erklærer sig i byggesager og gerne skulle være et værn mod kontorvælde og hovedstadsherredømme samt sikre, at folk med kendskab til en egns eller et menneskes særlige forhold får et ord med at sige om sagers afgørelse.

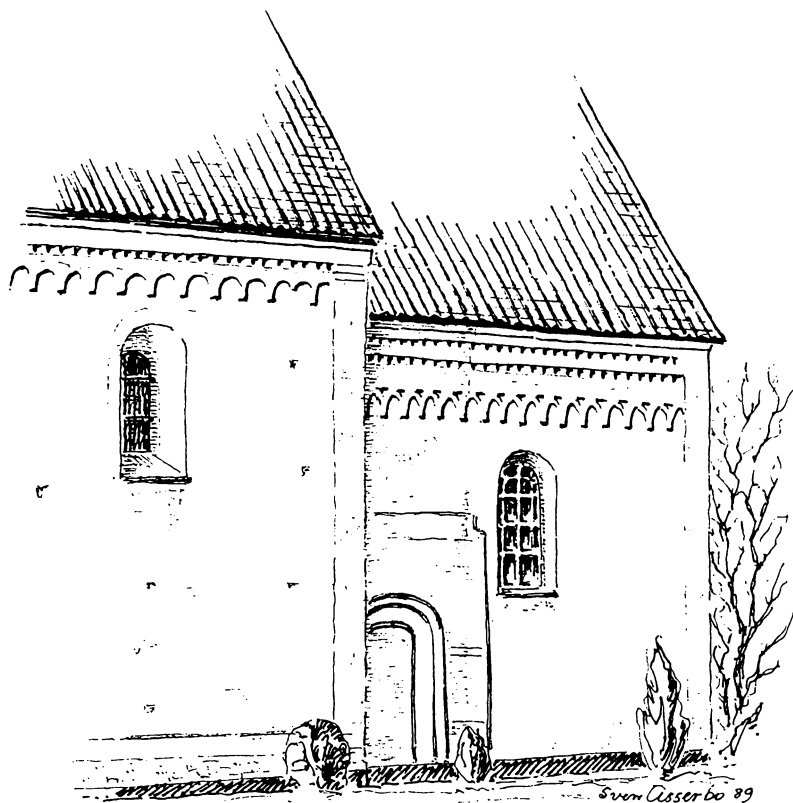
Fra professor Hal Koch (1904-1963), gift med kirkeminister Bodil Koch (1903-1972), skal den karakteristisk af den danske folkekirke stamme, at den er et »velordnet anarki«, og sandt er det, at folkekirken er så rummelig, at vel næsten kun gendøbere og tilhængere af sjælevandring udstødes. Den lider af en sådan paveskræk, at den ikke tolererer, at hverken biskopper eller andre, og da slet ikke universitetsprofessorer udtaler sig autoritativt om, hvad kristendom er. I 1916 blev sognepræsten i Hunseby Peder Johannes Villtoft (1862-1926) teologisk doctor på en disputats, hvori han bl.a. betvivlede Jesu legemlige opstandelse, men det forhindrede ikke, at han året efter blev provst

i Musse herred; ved hans begravelse skildrede biskop Jon Ammundsen ham som en pligtopfyldende kirkens tjener, som var forstående, og som provstiets præster kunne følge sig trygge ved.

Anderledes gik det Otto J. Larsen (født 1902), der i 1928 var blevet sognepræst i Øster Ulslev og som i 1932 udgav en bog: »Skatten i Lerkar«, hvori han vil påvise, at den nutidige verdensopfattelse må føre til, at folkekirken bør renses for alt det påklistede (det skøre lerkar). De værdier (skatten), som mennesker møder i Jesus, er så meget højere og ædlere end for eksempel »myten« om Jesu legemlige opstandelse. Den sande tro gør denne myte og alle underer overflødige. Jesu ord spænder så vidt, at de sprænger alt, hvad der hedder fast afgrænset religion og religiøse former, og kristendommen burde derfor beherske alle sociale livsformer. Mennesket er nemlig gennembrudspunktet for Gud, og den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed. Man skal tjene Gud ved at tjene mennesker og menneskelivet. Hvis kirken derfor ikke forandrer signaler, vil – ifølge Otto Larsen – flere og flere drives bort fra kristendommen og ende i rent materialistiske livsanskuelser.

Den danske folkekirkes læremestre er Paulus, Luther og Grundtvig, og grundelementerne er dåb, bøn (fadervor) og nadver, der ligesom trosbekendelsen er det fælles for alle kristne kirker, men Otto Larsen mener, at dåb og nadver er uegnede for os, idet de blot er fra jødedommen og hedenske mysterier overtagne kultushandlinger; Jesus anser han blot for et af Gud udvalgt menneske. Det er kun en skøn legende at betragte ham som Guds søn, og beretningen om hans opstandelse er et smukt påskebillede og kun det. Selvom man ved tro forstår, at det er tillid til Gud, giver trosbekendelsens ord dog klart udtryk for en mening om reelle begivenheder, som han ikke kan godtage, hvorfor den burde ændres. – Da bogen fremkom, var nadveraltergang i stærk aftagen – i modsætning til nutiden.

Otto Larsens bog kom i flere oplag og vakte betydelig opmærksomhed og debat. Biskop Ammundsen opfordrede ham til at søge sin afsked, men han ønskede netop sine anskuelse drøftet og ville ikke gå sin vej i stilhed, endsigesudmelde sig af folkekirken, som han tværtimod ville hjælpe ind i nutiden. Han mente, at han bragte bibelens forkyndelse i den udlægning, der videregiver dens sandhed i en for nutiden forståelig oversættelse, og det var for ham vigtigere end levebrødet at være med til at sikre den sande lære og kristendommens fremtid. Han lagde således i virkeligheden op til en provstetssag.

Præstedøren er muret til.

Luther måtte jo bryde med paven ud fra den mening, at Gud blev menneske, og at vi møder Jesus i vort medmenneske, således at vi ikke skal have hverken jomfru Maria, en helgen eller en præst som mellemmand mellem Gud og os. I sin yderste konsekvens kan det tolkes således, at enhver menneske selv kan finde ud af, hvad kristendom er. En præst er derimod forpligtet til at forkynde den rene og sande lære, og den eneste mulighed for autoritativt at få fastslået, om en præst har forbrudt sig herimod, er en provsterets sag, men en sådan ville biskoppen netop ikke have; han fandt en anden udvej, der er ret så typisk dansk, men som vel rent juridisk må betegnes som magtfordrejning, d. v. s., at man når sit mål ved lovlige midler eller i hvert fald

uden at bruge ulovlige midler, men midler der er tænkt til andre formål: biskoppen foranledigede, at embedet blev nedlagt. Han fik dermed Otto Larsen afsat uden dom og så hensynsfuldt, at denne fik ventepenge i så lang tid, at han kunne gennemføre en uddannelse som bibliotekar.

Det var provst Andreas Prior (1869-1937), Saksøbing, der havde indsat Otto Larsen i embedet, men Otto Larsen opnåede aldrig at have ham på egentligt visitatsbesøg, og han var ikke direkte indblandet i affæren. Prior foretog sammen med sin hustru en rejse til orienten, og det må have været derfor, at den endelige afgørelse den 19. oktober 1932 blev meddelt Otto Larsen af den falsterske provst Ove Degenkolw (1871-1944), Moseby, der vikarierede i Musse herred. Biskoppen havde derimod et par gange aflagt visitatsbesøg.

Otto Larsen skal være blevet en estimeret leder af et bibliotek i Århus, – og i 1939 blev sognepræsteembedet i Øster Ulslev-Godsted genoprettet!

Otto Larsen ville føje religionens usynlige verden ind i sammenhæng med videnskab og etik og dermed honorere troslivets krav. Han lægger særdeles vægt på bønnen, der gerne må gå over i eftertanke og meditation, thi uden den sande bøn er der ikke religion og intet forhold til den levende Gud. I »Dansk Kirkeliv«, advent 1966, har han skrevet en afhandling (udsendt som særtryk i 1987), hvori han citerer den norske præst Wilhelm Wexels salmevers:

*Og Bønnen henter ned
fra Himmelen Guds Fred,
den henter Kraft og Styrke
til Herren ret at dyrke;
den henter Hjælp i Nøden
den henter Trøst i Døden.*

Måske man iøvrigt burde følge Otto Larsen et stykke hen ad vejen og med ham erkende, at kristendommen burde beherske alle sociale livsformer. I de offentlige skoler burde lærerne indoktrinere børnene med demokrati og kristendom som de grundlæggende menneskevilkår, idet demokrati er flertalsstyre med respekt for den enkelte og for mindretal, medens kristendom er næstekærlighed med respekt for øvrigheden, altså to afgørende forudsætninger for et lykkeligt samfund. Ligeledes bør lærerne sørge for, at børnene lærer salmevers udenad, for dermed indøves de i noget, der er det fælles europæiske kulturgrundlag i dansk udformning. Muligt forstår de ikke indholdet,

men det vil komme senere, og man kan nu engang ikke melde sig ud af samfundet, og man burde derfor vel nok kunne melde sig ud af folkekirken, men man skulle ikke derved kunne slippe for kirkeskat, for den bruges også til vedligeholdelse af kirkegårde (og de ugudelige dør også) og af kirkerne, der bortset fra brugen er væsentlige kulturminder. Tilmed er det folkekirken, der registrerer fødsler og dødsfald til folkeregistrene. Udmelder man sig af folkekirken, burde man dog kunne kræve, at ens kirkeskat tilflød det anerkendte trossamfund, man eventuelt selv tilhørte.

Demokratiet betoner den enkeltes ret – og kristendommen den enkeltes pligt, men det er en pligt til næstekærlighed – og til livsglæde, for kan der gives bedre tolkning af Marcus-evangeliets kapitel 12 vers 28 til 31. At elske Gud er da at elske livet, ikke?

Skolen

REKTOR. – Efter reformationen forsvandt klostrene, der lå som kulturcentre rundt om i Danmark, både i byerne og ude på landet. De efterlod sig et tomrum, som man søgte at udfylde, bl. a. ved at oprette latinskoler i alle købstæder. Kultur betyder egentlig dyrkning og leder altså tanken hen på landbrug, og medens provsten i de fleste tilfælde bor ude på landet, lå latinskolerne inde i byerne, altså i det mere civiliserede område, for civil betyder bymæssig. Den lærdom, præsterne skulle udbrede, måtte de hente på universiteter i København, og latinskolerne var mellemeleddet mellem universitetet og børneundervisningen ude i landsbyerne. I købstæderne kunne man så tilegne sig det sprog, der ikke bare var forudsætningen for det theologiske studium og for at man kunne færdes i lærde kredse ude i Europa, men det var også en nødvendighed for at man kunne blive degn.

Efter kirkeordinansen 1539 skulle degnen ved alle høje fester synge messen på latin og ellers hver søndag officium og alleluja. Hans forretninger bestod i at forestå sangen og ringningen i kirken, at være til stede ved gudstjenesten og derved såvel som ved præstens øvrige embedsforretninger at gå ham til hånd, at besørge præstens embedsbreve og at stille kirkens ur. Til degne måtte alene studenter beskikkes. Der var iøvrigt også anden grund til at fordre nogen lærdom hos degnen, idet han på landet én gang om ugen skulle stævne hele sognets ungdom sammen og undervise den i den kristelige

børnelærdom. Vi ved jo også alle fra Ludvig Holbergs »Erasmus Montanus«, at degnen i denne forestilling var glad for at kunne latin.

Også i Saksøbing indrettedes der således en latinskole, der ligesom i de fleste andre købstæder nedlagdes igen i 1739. Undervisningen foregik i den tilbygning, der var rejst ud for kvindernes indgang i kirkens nordvæg, og som iøvrigt var brugt som sacristi; den blev nedrevet i 1864. Som residens for rektor byggede man et lille hus på 5 fag med tegltag på selve kirkegården, og i det fandtes 5 bænke og 5 fodskamler samt en jernkakkellovn, velsagtens med den tanke, at skolen – navnlig i den kolde årstid – kunne holdes dér og ikke i sacristiet, der ikke kunne opvarmes. Som leder af skolen ansattes en rektor, der således fik som opgave at præge åndslivet i både byen og landsognene deromkring.

Rektors løn var så lille, at man påstod, at ingen kunne leve deraf (kun 16 tønder korn årligt), men den besattes med theologiske kandidater, der endnu ikke havde kunnet få præsteembede. Der var i de næsten 200 år, skolen bestod, ialt 17 rektorer, der gennemsnitligt var i stillingen i 11-12 år, og de fleste af dem blev derefter sognepræster, men om en enkelt hedder det, at han blev ihjelslagen 1630 efter borgmesterens befaling, fordi han gav en mand en ørefigen.

Discipeltallet ses i årene 1695-1720 at være faldet fra 12-13 til kun 8-9; en af de sidste disciple, Rasmus Bernt Østrup (1720-1791) blev 1757 degn i Slemminge og Fjelde, hvor han forblev til sin død.

Ud over de foran omtalte årlige 16 tønder korn fik rektor dog visse andre naturalier, hvad chauffør Chr. Lorentzen (født 1922) som medarbejder ved det lokalhistoriske arkiv i Saksøbing nærmere har redegjort for i en smuk afhandling, udarbejdet i 1987, men desværre ikke trykt. Blandt skolens indtægter var også et legat, stiftet af Elisabeth Friis på Berritzgaard. Der var så få elever, at der ikke var nok til en hel stilling, og rektor- og degneembedet blev derfor lagt sammen, dog således, at en del af degnearbejdet blev overtaget af klokkeren; denne skulle således holde bøn i kirken og passe børnelæsningen i kirken og i landsbyerne; han skulle lære dem at læse Luthers katekismus, lære dem Fadervor og trosbekendelsen, så at de kunne blive konfirmeret og gå til alters.

Til deling mellem eleverne ydedes der en pension af Vignæs, Majbølle og Radsted sogne i form af korn. Våbensted og Engestoftes tiende deltes mellem latinskolerne i Maribo og Saksøbing, og Fjelde sogns andel deltes mellem Nysted og Saksøbing. I 1727 klager bønderne dog over, at deres børn ikke

lærer katekismus, så at de kan blive konfirmerede og komme til alters, men rektor mener, at han er blevet for gammel til at tage ud i landsbyerne. I 1729 bliver der så antaget en vikar til degne- og rektorembederne. Det var således i flere sogne, at degneembedet blev bestridt fra byerne med såkaldte løbedegne, der udtoges blandt de ældste og fattigste elever; de kunne så oppebære degnerenten m. v., og dermed søgte man at hjælpe dem til at opholde livet under deres studier. Et kongebrev af 1562 foreskrev ganske vist, at alene studenter måtte beskikkes til degne, men det blev nok ikke altid så nøje overholdt. I Majbølle sogn og i Vester Ulslev ses der altid at have været såkaldte sædedegne, altså en fast bosiddende degn i dertil hørende degnebolig; af et af Alfred Larsen udarbejdet skrift om Lolland-Falsters degne og skoleholdere, udsendt i København 1960, fremgår det, at degnekaldet i Våbensted (og vel Engestofte) var tillagt høreren ved Maribo latinskole, medens degnekaldet i Kettinge og i Herritslev en tid lang var henlagt til Nysted latinskole. Af Alfred Larsens skrift ses det også, at degnene i Musse herred var studenter fra København, Odense, Vordingborg, Randers og andre fjerne latinskolers; kun om fornævnte Rasmus Bernt Østrup oplyses det, at han var student fra Saksøbing.

I 1739 nedlagdes latinskolen i Saksøbing. Degnene måtte ikke befatte sig med verdslige forretninger, og de måtte ikke rejse ud af herredet uden præstens tilladelse, men i slutningen af det 18. århundrede blev det ved indtrufne vacancer vanskeligt at besætte stillingerne, og ved skoleanordningen af 29. juli 1814 bestemtes det, at samtlige degnekald på landet skulle nedlægges og deres indtægter anvendes til skolevæsenets fremme; degnens kirkelige forretninger fordeltes mellem skolelærerne i sognet. Det havde været den, der havde kaldsretten til kirken, der også bestemte, hvem der skulle have degnekaldet.

Fra 1822 var skolerne i herredet underlagt en fælles skoledirektion, der førte overtilsynet med folkeskolerne og disses lærere samt udøvede kaldsretten til lærerembederne, men den ophørte med at fungere efter en ny folkeskolelov i 1933.

Tolden

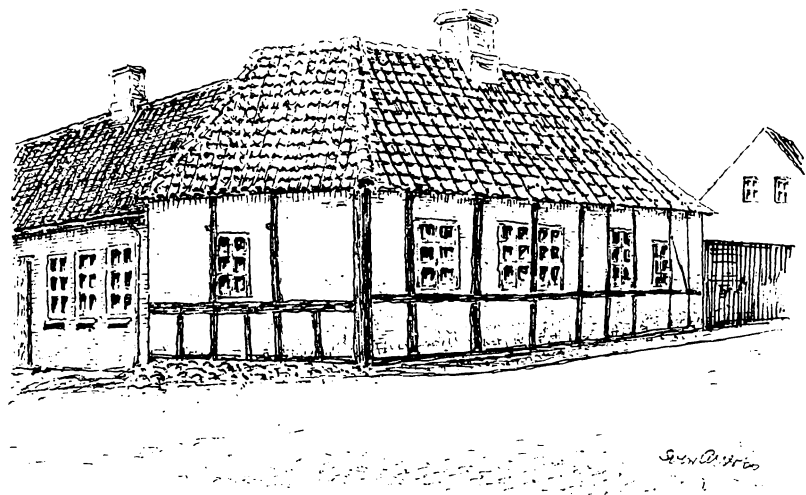
TOLDFORVALTEREN. – Da landene forenedes til riger, skete det mest tænkeligt derved, at en konge med sin hær drog hærgende frem og undervejs forsynede sig og sine folk med de til livets opretholdelse fornødne og behage-

lige fødevarer m.v., og når området var erobret, sikrede sig en gård, hvor han kunne efterlade en høvding med en skare mænd, der for den kommende tid kunne opretholde ro og orden. Når det var sket, forvandlede kongen fra en erobrer til en beskytter, men behovene for føde, klæder og heste m. m. forblev det samme, og nu gjaldt det om at sørge for, at der også næste år var noget at hente. Nu skulle man ikke mere hærge og plyndre, men samarbejde med de stedlige bønder. Hver enkelt høvding (bryde) fik et herred i forsvar, så at kongen næste gang kunne tage ind hos ham og dér få sin forplejning ud af det i den forgangne periode indhøstede eller indkrævede. Kongen sad jo ikke mageligt på en borg, men var stedse på farten for at udøve sit herredømme.

Ville egnens folk ikke svare de skatter, kongen krævede, kunne man så bruge den fremgangsmåde at indkvartere en flok ryttere hos den genstridige. Fremgangsmåden over for den godsejer (som efter skatteforordningen af 4. juli 1662 var blevet ansvarlig for betaling af sine bønders hartkornsskatter) var således indtil 1793 den, at når han forsømte indbetalingen, indfandt der sig på godset en deling militærpersoner, det være sig fodfolk eller kavaleri, og gjorde krav på forplejning, indtil skatten var betalt.

I byerne var der mulighed for et større samlet udbytte ved at beslaglægge købmændenes hele varelagre, men kongerne fandt hurtigt ud af, at det for begge parter var fornuftigere at handle med hverandre, og det skete på den måde, at byerne fik visse forrettigheder, bl. a. til at holde byting i stedet for at skulle søge til herredstinget. Desuden fik de eneret til at drive handel i området, så at det blev ulovligt med »forprang«, altså at drive handel uden for byens bomme. Ribe fik som den betydeligste af de ældre byer endda under Valdemar Sejrs det privilegium at kunne handle toldfrit over hele Danmark, men det har utvivlsomt kostet byen dyrt at opnå denne særstilling. Iøvrigt sikrede kongen sig en indtægt ved at ansætte en tolder i hver købstad til at indkræve afgifter af de varer, der indførtes til eller bortbragtes fra byen. Når fremmede kom til eller rejste af byen, måtte de så ordne sig med tolderen, som i de fleste byer nok var den samme som byfogeden, der typisk var den eneste kongelige embedsmand på stedet.

Øl var meget tidligt en handelsvare, der importeredes fra tyske byer såsom Lübeck og Rostock, og øl var da også en af de første varer, der belagdes med told (accise), men bystyret blev gjort medinteresseret i afgiften ved at få lov til at beholde en del af den. Mest skete det ved, at toldindtægterne bort-

forpagtedes, og når så kongen eller en af hans højere embedsmænd kom til byen, måtte der afregnes.

Christiern II forsøgte at reformere (forøge) tolden og holdt derfor kort efter nytår 1516 et møde i København med repræsentanter for Sakskøbing, Nakskov, Stubbekøbing, Næstved, Køge, Helsingør, Aalborg, Malmø og Landskrone foruden magistraten i København, d.v.s. den hårde kerne af rigets førende handelsbyer, og resultatet var bl.a., at også dansk øl blev belagt med afgift. Tolden omfattede snart også korn, mel, smør, honning, fisk, kød, huder og tømmer m.m.

I 1616 fik den stedlige lensmand påbud om at ansætte som bl.a. toldere i købstæderne »de borgere, der var bedst brugelige dertil«. Borger var man jo kun, om man havde borgerbrev (næringsbrev), og meget ofte var borgmester og tolder samme person.

Ved Christian IVs ordinans af 12. januar 1632 om toldens oppebørsel skete en væsentlig ændring, idet den foreskrev, at der i hver købstad skulle findes en tolder og en toldskriver, og dermed begyndte en egentlig toldetat at udvikle sig, men mange toldembeder var nu fortsat en bibeskæftigelse for fremtrædende borgere. Ordinansen gav nærmere bestemmelser for toldens oppe-

børsel, regnskabsaflæggelse og opsynsførelsen ved toldstederne, og i 1651 udbyggedes toldvæsenet yderligere, så at tolderen ledede såvel opsynstjenesten som regnskabsvæsenet, medens hans medhjælper stod for tilsynsgaverne med strandtoldbetjente på udposterne.

En af toldindtægterne var den såkaldte accise, en konsumtionsafgift af de varer, der indbragtes fra udlandet, og som efter Christian Vs toldrulle fra 1691 var en kommunal afgift, der tilfaldt søkøbstæderne til bl.a. udgifter ved fattigvæsen og vedligeholdelse af havne og broer. Accise opkrævedes også af fødevarer, der kom fra byernes opland, ved byens port eller bom, men i forordningen af 1. februar 1797 betegnes afgiften af indenlandske varer, der føres ind til konsumtionspligtige købstæder som konsumtion; ved samme forordning forenes toldvæsenet og købstadkonsumtionsvæsenet under fælles love og fælles bestyrelse.

Det hus ved byens indkørsel, hvorfra konsumtionen indkrævedes, blev nu fortsat kaldt acciseboden, og for de vestfra til Saksøbing kommende varers vedkommende blev den hidtidige i 1815 erstattet af en af generaltoldkammeret indkøbt ejendom matr. nr. 37 bygrundene, beliggende ved Gammel Vestergade eller Gyden, nu Gåsetorvet; der var et billede af den i Historisk Samfunds årbog for 1929 side 106; da konsumtionsafgiften blev afskaffet i 1851, blev huset solgt, og det er nu nedrevet. Til gengæld blev der i 1859 på havnen opført en en-etages toldbod, som i 1946 blev forsynet med en extra etage, hvori indrettedes bolig til toldforvalteren.

På grund af den nedgang i skibsfarten, der vel skyldtes anlægget af jernbanen i 1874, blev toldstedet nedlagt og erstattet af en toldassistentpost under Bandholm-Maribo toldkammer i perioden fra 1902 til 1911. Dette, da byens højeste toldembede beklædtes i de seneste år af løjtnant C. F. H. von Rosen (1860-1932), der var en meget initiativrig mand, sportsmand og formand for det udvalg, der skulle forberede oprettelsen af Saksøbing bibliotek; han stiftede desuden rokklubben og gymnastikforeningen samt boldklubben i Saksøbing og har gjort sig fortjent til omtale i Dansk Biografisk Leksikon (bd. XV 1938 side 128). Efter sigende forelskede han sig i isenkræmmer Meisners kone, og da isenkræmmeren vel så var i vejen, skød han ham den 4. august 1910 og kom endda til med et strejfskud at såre fruen i hagen. Isenkræmmeren døde ikke. Von Rosen meldte sig straks på politikontoret; han blev anholdt og anbragt på Oringe. Isenkræmmeren var ramt af tre skud, et i skulderen og de 2 i siden, men han kom da fra det med livet i behold. Det var revolveren, der var for dårlig. På Oringe fik von Rosen besøg

af en af sine gode venner fra Maribo, som han fortalte, at han befandt sig godt dér; det er jo et smukt sted, han fik god forplejning og kunne gå frit rundt i den dejlige park, hvor han på sin daglige morgentur regelmæssigt mødte en nydelig ældre herre, der – når han så ham – høfligt stillede sig ved vejsiden, hilste og spurgte: »God morgen, hr. løjtnant, hvor mange isenkræmmere har hr. løjtnanten skudt i nat?« – og det morede von Rosen sig over.

Fra 1851 – da portkonsumtionen blev ophævet – blev toldstederne almindeligvis ledet af en toldforvalter, her altså bortset fra perioden 1902-1911. Personalet på toldkammeret bestod inden toldvæsenets rationalisering satte ind i 1967 af toldforvalteren, en overtoldassistent, en toldbetjent og en kontorassistent. På grund af de vanskelige besejlingsforhold på fjorden har man brugt Oreby som udhavn, og der var indtil 1903 indrettet en strandkontrollørpost i Oreby med klareringsret og en i Guldborg.

Efter etableringen af sukkerfabrikken i 1910 kom der en livlig skibstrafik på havnen, og den 1. april 1911 genopstod Saksøbing som selvstændigt toldsted. Sukkerfabrikken betød, at der i kampagnen udstationeredes nogle »sukkertoldere«, og herom og om tolderliv i det gamle Saksøbing har Helge Pilemand skrevet en artikel i det toldhistoriske tidsskrift ZISE nr. 3 i 1984.

I 1931 indførtes en inddeling i toldkredse som følge af, at toldvæsenet fik nye opgaver såsom at indkræve beværtningsafgift, chokoladeafgift og motorafgift m.m.; alle købstæder (dog ikke Sorø) blev toldsteder, og Saksøbing toldkreds kom til at omfatte hele den nuværende Saksøbing kommune samt Toreby sogn.

I henhold til tidligere truffet beslutning om placering af 26 distriktstoldkamre i provinsen i stedet for de hidtidige 78 toldkamre samledes Falsters og Lollands toldvæsen ved et cirkulære. 130 af 7. juni 1968 om toldvæsenets struktur under Nykøbing F. distriktstoldkammer, og dermed forsvinder så også toldforvalterembedet i Saksøbing.

Posten

POSTMESTEREN. – Når posthornet i sin gjaldede, var det et signal om, at posten var kommet, så at man kunne tøfle hen til postmesteren for dér at hente den post, der måtte være kommet til én. Posten blev jo ikke uden videre bragt ud. Forudsætningen for et almindeligt postvæsen var jo, at folk kunne skrive og læse, og skriftkyndighed blev tidligst udbredt blandt kirkens tje-

nerne – og kongens; kongen havde også behov for at sende sine forholdsordrer til lensmænd, herredsfogeder og provster samt andre i hans stjeneste, og et væsentlig mål på Lolland var derfor Ålholm, hvor lensmanden sad, men kongen kunne også have brug for at komme i forbindelse med fremmede fyrster og andre magthavere i det store udland. I 1567 sender kongen derfor breve til en del lensmænd og til abedissen i Maribo om at holde postklippers (heste), som skulle føre posten fra Gåbense til Syltholm (det nuværende Rødbyhavn).

Christian IV førte imidlertid udviklingen videre for at organisere et offentligt postvæsen, så at også private kunne få deres brevskeber befordret – mod en afgift, der bar udgifterne, så at kongen kunne få sine postsager udsendt uden omkostninger. I 1624 udstedte han en forordning om post-bude, hvorefter der bl. a. fra København går lollandske fodbude på Nakskov igennem Køge, Tryggevejle, Næstved, Vordingborg, Nykøbing og Maribo. For pakker og andre varer samt de breve, som skulle forskikkes længere end på København eller Hamborg skulle budene betales straks af dem, der leverer brevene, og de lollandske budes brevpennige blev fra København til alle de lollandske stæder sat til 8 skilling. På Lolland ansattes to fodpostbude.

I 1653 ændres Lollands-ruten fra gående til agende post, og Saksøbing inddrages i postnettet, idet der ved kgl. resolution af 15. september 1779 oprettes et hovedpostkontor i Saksøbing og ansættes postmestre i Saksøbing, Nysted og Maribo samt etableres post mellem Maribo og Heiligenhafen over Rødby. – Posten ankom én gang ugentlig fra Nykøbing til Saksøbing, hvor byfoged J. J. Blick var ansat som den første postmester, og i Nysted blev byfoged Gjerløv den første postmester. – Indtil da var postforretningerne blevet varetaget af værten på det gæstgiveri, hvor budene tog ind efter anvisning fra bystyret. Gæstgiveren fik så en trediedel af portoen for de afsendte breve samt nogle skattelettelser.

I 1796 klager borgmesteren i Nakskov over den mådelige indretning, postens befordring her i landet (d.v.s. Lolland) har til megen tab for købstæderne, fornemmelig Nakskov, for ellers har man overalt i Danmark post to gange om ugen, men her kun én gang hver ottende dag. Ja, Nakskov er endda så unødigt behandlet, at den, for at få posten til sig, selv skal bekoste den afhentet to mil borte, velsagtens i Stokkemarke, hvilket årligt koster byen 50 rigsdaler, og skønt Lolland hører til Fyns stift, dog skal lade sine breve til og fra Fyn gå over København. Posten skulle komme til Nakskov mandag eftermiddag, men kommer først ud på natten, ja oftest ikke før tirsdag morgen.

Og så var der endda ved postvæsenet ansat en postmester i Nakskov, men han var tillige birkedommer ved baroniet Kristiansdal og herredsskriver i Sønderherred.

I Frederik Paludan-Müllers prægtige bog »Adam Homo«, der udkom i 1841, får man lidt indblik i postgangen på det tidspunkt, for vi møder da vor helt på vej hjem mod Vejle; efter at han har fået besked om, at hans moder er syg, er han i Korsør, og vognen holdt for postcontorets dør. Her lå et brev til ham, hvoraf det viste, at han sin gode moder alt forliste. Han læser brevet, men »da vakte ham de ord af contoristen: »Tolv skilling porto, herre, vær så god!« Varmen var usædvanlig stor, da moderen døde.«

Da han siden – langt om længe – når hjem til faderens præstegård ved fjorden, får han to breve, »nylig bragt af drengen«, men disse breve længe havde ligget i præstens postsæk, thi det ene var fra Vejle post i fjor september skikket, det andet ankom midt i januar.

Næsten overalt på landet var der organiseret en forbindelse mellem de enkelte sognes beboere og den nærmeste by ved de såkaldte sognebude. Som navnet betegner var deres virksomhed knyttet til et – undertiden flere sogne, for hvis beboere de gik i byen, hentede købmandsvarer og andre artikler, som var nødvendige for det daglige liv, og som ikke kunne fremstilles af landboerne selv. I det hele besørgede sognebudene så godt som alle slags kommissioner. Når de kom til byen, havde de breve fra sognets beboere med, og ved henvendelse på postkontoret fik de udleveret posten til hele sognet og skulle så sørge for, at hver enkelt forsendelse kom i de hænder, til hvilke de var bestemt. Også mellem sognets beboere indbyrdes besørgede sognebudene breve og andre kommissioner. Sognebudene antoges privat af vedkommende sogns beboere enten mod et fast årligt vederlag eller mod betaling for hver gang, de benyttedes; de var som regel gamle mænd eller invalider, som var uanvendelige ved landbruget, og som ikke var i stand til at skaffe sig anden beskæftigelse. Hyppigt frigjorde sognene sig for deres pligt til fattigforsørgelse ved at anvende dertil værdige som sognebude.

Fra 1851 udsendte det danske postvæsen sine egne frimærker, hvorefter afsenderen kunne frankere posten, altså på den måde frigøre den til gratis udlevering til adressaten. Fra 1861 tillodes omdeling af lokale breve, og fra 1865 foretoges der postomdeling i alle købstæder; fra da af har de røde postbude sat deres præg på bybilledet, – nu dog kun om sommeren. Samtidig begyndte man oprettelsen af landpostruter, og den første landpostrute, der sikrede direkte omdeling til landbefolkningen, var Maribo-Hillested-Opager ruten i

året 1861/1862, og i 1886 var østifterne (bortset fra Bornholm?) helt dækket med landpostruter. Før første verdenskrig var der kun ét postbud i Saks-købing, men 4 landpostruter: Kartoffe, Reersø, Hardenberg og Oreby. Fra Ny-sted udgik ruter til Vantore, Stubberup-Herritslev og Kettinge.

Den 1. januar 1861 åbnedes en telegrafstation i Saks-købing i forbindelse med postkontoret. I september 1870 forandredes dette til en postexpedition, og ved Lollandsbanens åbning i 1874 indrettedes der lokaler for post og telegraf i jernbanestationen. Fra den 1. januar 1875 oprettes der mellem Saks-købing og Nørre Alslev en dagligt kørende brev-, pakke- og personpost over Guldborg, fremført med tosædig karek, – og fra 1921 med automobil.

Ved gennemførelsen af en lønningslov i 1889 genoprettes postkontoret i Saks-købing, og den 20. oktober 1899 kommer der en statstelefonstation, der dog senere nedlagdes igen, hvorefter der kun fandtes en almindelig samtale-box.

Postmesteren havde nu det hverv at organisere postudbringningen, og det var indtil 1889 ham, der antog og stod for lønningerne til postbudene samt med dem aftalte lønnens størrelse, men i 1889 blev postbudene ansat som bestillingsmænd, der lønnedes af statskassen. Postmesteren havde det administrative og regnskabsmæssige ansvar og måtte således lejlighedsvis ledsage postbudene på deres ruter til efterafprøvning af, om ruterne havde den pas-sende længde.

I 1904 flyttes postkontoret i Saks-købing ind i nye lokaler i ejendommen Torvet 4 og den 14. november 1911 til en købmand Berg tilhørende ejen-dom, også på Torvet, hvor en sparekasse nu har til huse. Samme år bygges der ved Nysted-banens åbning et nyt posthus i Nysted ved siden af jernbane-stationen.

Ved skøde af 22. august 1921 erhvervede postvæsenet af kommunen en grund i Rådhusgade i Saks-købing og opførte på den – med Magdahl-Nielsen som arkitekt – et nyt posthus dér, og det toges i brug den 2. november 1921.

Postvæsenet havde efterhånden udviklet sig således, at man intenderede at bringe post ud til alle uanset deres bopæl, og i 1907 var man nået til direkte daglig omdeling til samtlige Danmarks beboere med ganske enkelte und-tagelser såsom visse småøer o.l., vel ialt en halv snes stykker. Således bekoste-de postvæsenet en daglig båd fra Kragenæs til Vejlrø; den opretholdtes til 1968, men så svandt antallet af husstande ind fra 5-6 til 2, men der blev fort-sat givet et tilskud på ca. 1.000 kr. i kvartalet til bådfarten. Da fyrmesteren døde og fyret blev automatiseret, var der ikke meget at seje for, men der blev

dog givet tilskud i en længere periode, også senere efter at fyrmesterens enke alligevel bestemte sig til at flytte fra øen. På et tidspunkt var øen ubeboet, og da så øens ejer gik fallit, aftalte postmesteren med ham, at man stoppede helt (1976?).

Al post fra foregående dag skulle overalt føres frem til bestemmelsesstedets posthus helst så tidligt at omdeling kunne nås inden 24 timer efter afsendelsen, og da posten ofte ikke nåede frem til første omdeling, kom man efterhånden i byerne ind på op til 3 daglige ombæringer, ja måske flere – indtil ca. 1970, og sidste omdeling udbragte de lokale dagblade, der praktisk taget alle udkommer om eftermiddagen. Arbejdet udførtes af voksne posttjenestemænd til tarifløn, men bladdøden og det forhold, at dagbladene kunne få aviserne bragt ud billigere af børn, førte ofte med sig, at sidste omdeling ca. 1977 måtte opgives som overflødig. Nu er det normale kun én daglig ombæring.

Fra 1907 indførtes den ordning, at postbudene skulle have fri hver anden søndag, og senere blev det til hver søndag, men mod tillægspotto kunne man fra den 1. maj 1929 få bragt breve ud også om søndagen; de særlige søndagsbreve afskaffedes dog i 1972, hvorefter kun ekspresbreve udbringes uden for den faste dagtur.

Ved en ændring af postloven blev der pr. 1. juli 1971 indført særlige husbrevkassebestemmelser, oprindeligt kun omfattende nybyggeri, men den 9. februar 1983 udvidet f.s.v.ang. fritidshuse, således at det generelt er en forudsætning for, at der omdeles postforsendelser til et fritidshus, at der er opstillet brevkasse ved vejskillet.

I bygninger, der er nyopført i h.t. byggetilladelse efter den 1. januar 1974, og som har flere end tre afleveringssteder, skal der i stueetagen i hver opgang opstilles husbrevkaseanlæg, og i fritidsområder skal der efter den 1. januar 1973 være centralt placerende brevkaseanlæg. Er der ikke det, returneres breve til afsenderen. Brevkasserne er normalt anbragt således, at modtagerne skal udendørs eller ned ad trapperne for at hente deres post, skønt det rationelle er, at ét postbud stiger op i etagerne frem for, at fire familier eller flere skal ned i stueetagen dagligt, måske endda til en tom brevkasse. Man kan også selv leje sig en postbox på sit posthus, og i 1989 indførtes de såkaldte B-breve, der skal afleveres på posthuset, så vi nærmer os den tidligere tilstand, hvor det kan være påkrævet, at posten trutter i hornet, når der er post at hente.

Fra den 1. januar 1981 er posthuset i Saksøbing omdannet til et expeditionskontor under Maribo, men den daværende postmester, Kristian Sigurd Lund (født 1918), fortsatte i embedet, til han døde den 9. maj 1984. Maribo er fra den 1. august 1981 blevet administrerende centrum for området Rødby-Saksøbing-Guldborg og Stokkemarke. Samtidig blev posthuset i Maribo ombygget for ca. 400.000 kr.

Saksøbing har altså ikke mere nogen postmester.

Sygeplejen

KREDSLÆGEN. Herredsfogeden, provsten, rektor, toldforvalteren og postmesteren var alle embedsmænd, ansat af regeringen og med deres egne folk ude i sognene: Sognefogeden, sognepræsten, sognedegnen, strandkontrolløren og landpostbudet. Deres funktioner var at varetage samfundets og den enkeltes økonomiske og åndelige velfærd, og disse deres opgaver kan føres tilbage til tiden før eller lige efter reformationen; de er med til at gøre Danmark til en sammenhængende enhed, men de syslet ikke med menneskets rent legemlige velbefindende, således som før reformationen klostrene bl.a. havde gjort. Denne del af omsorgen for folket genoptoges først af den unge enevælde, der i 1672 udstedte en forordning om læger og apotekere, hvorefter man for at optræde som læge skulle have en medicinsk examen fra Københavns Universitet. Lægerne skulle i deres område kontrollere jordemødrene og apotekerne, holde øje med priserne for disses medikamenter og under epidemier sørge for, at den fornødne medicin var til rådighed. De skulle se til, at der var godt og rent drikkevand, at der var almindelig renlighed, og de skulle sørge for vaccinationer. Oprettelsen af apoteker forudsatte et kgl. privilegium, og der oprettedes apoteker i Maribo 1703, i Saksøbing 1804 og i Nysted 1827.

Efterhånden ansattes embedslæger, men i 1777 fandtes der kun 12 medici og 37 examinerede kirurger i hele Danmark uden for København. I et cancellicirkulære af 10. januar 1832 findes en oversigt over distriktslægeembederne, hvoraf ses, at der fandtes en distriktskirurg for Nysted, Maribo, Saksøbing og Rødby med Aalholm og Maribo kloster amter, og en anden for Fejø, Femø og Askø. Distriktslægerne skulle bl.a. holde opsyn med forholdene i arresterne, foretage ligsyn i påkommende tilfælde og indtil 1914 være læge for de fattige. Først i 1914 kom der en almindelig lov om embedslægevæsenet, hvorefter den lokale embedslæges titel blev kreds-læge, hvoraf

den for Østlollands lægekreds, der omfattede Musse og Fuglse herreder samt Stokkemærke, havde kredslægen boende i Saksøbing. I årene 1947-1964 hed kredslægen Lorenz Carl Stage (1897-1986). Han blev i 1978 formand for Saksøbings lokalhistoriske arkiv og udarbejdede iøvrigt som medarbejder ved Lollands Arkiv et omfattende kartotek i 26 kasser over Lollands større gårde, kirker, foreninger, virksomheder, administration og personer. Heraf rummer 10 kasser »hændelser«, kronologisk ordnet.

Ved en lov i 1973 om embedslægeinstitutioner m.v. ændredes hele denne ordning; lægekredsen sammenlagdes, således at der for hver amtsrådsreds er én embedslægeinstitution med en eller flere embedslæger. Den sidste kredslæge, Mads Rahbek (født 1922), blev nok boende i Saksøbing, men han fik sit virke på amtsrådhuset i Nykøbing på Falster; han fratrådte stillingen i 1986.

Den sidste aften i året 1854 var en møllerkarl i Krungerup kommet til at ødelægge sin ene hånd fuldstændigt ved at »skyde nytår ind«, og han blev i hurtigste fart kørt ind til Saksøbing til læge Chr. F. D. Reck, der måtte lade ham blive kørt omkring i byen under bestræbelser for at få ham i hus et sted – længe forgæves. Endelig blev han modtaget i et lille hus i Juniorsgade, hvor enke Karen Hansen (1801-1881), der havde været gift med brygger Niels Hansen (død 1850), tog sig af ham. Lægen foretog straks amputation af hånden, hvorved hun ydede god hjælp, og i de følgende dage og uger plejede hun patienten med stor omhu og dygtighed.

Der havde i flere år været talt om, at man trængte til en sygestue i byen, men der var intet blevet foretaget, men nu lykkedes det efter kort tids forløb at formå byrådet til at indrette to sygestuer i den vestligste del af Juniorstiftelsens bygning. I de to sygestuer blev der anbragt to senge i hver, og i et tredje værelse fik Karen Hansen og hendes to halv voksnede børn bolig, og her virkede hun i denne gerning i samfulde 24 år. Hver af byens 3 læger behandlede deres patienter, og der var gerne godt optaget. Operationer blev ret jævnlige foretaget – og da altid i den forreste af de to sygestuer, som blev gjort ryddelige dertil, når det behøvedes.

Den 15. marts 1881 skrev Saksøbings daværende borgmester (?), prokurator Koefoed et brev til stiftsfysikus J. Finsen i Nykøbing på Falster og vedlagde en plan for Saksøbing kommunes sygehus – samt en erklæring fra distriktslæge A. Heyn, Saksøbing, som på det varmeste anbefalede planen, der gik ud på at erhverve en i 1877 opført ejendom, som lå på hjørnet af Lunden og Juniorsgade ved siden af brandstationen, og indrette et sygehus med

7 sengepladser. Sygehuset var beregnet til at modtage syge, hjemmehørende i Saksøbing, mod betaling og på lignende vilkår, som var gældende for amtets sygehuse, – og så vidt pladsen tillod det kunne patienter fra omegnskommuner også optages, disse dog mod en forhøjet betaling. Sygehuset var rent kommunalt med bestyrelse valgt af byrådet og med kommunekassen til at dække udgifter, oppebære indtægter og tilsvare underdækningen. Byens læger skulle være berettiget til at behandle patienter, men deres honorar var sygehuset uvedkommende. Derimod er distriktslægen i Saksøbing sygehuslæge og behandler som sådan de patienter, som bestyrelsen henviser til ham, samt fattiglemmer og egne patienter. Planen bliver åbenbart stort set godkendt, og den 6. maj 1881 bliver den første patient indlagt. I 1895 blev sygehuset udvidet og kom til at omfatte en medicinsk/kirurgisk afdeling med 13 sengepladser, fordelt på 5 sengestuer, og en epidemisk afdeling med 9 sengepladser, fordelt på 4 sengestuer. I 1929 foretages en tilbygning på 2 etager, hvorefter sengetallet kommer op på 24.

I 1935 opstod der ønske om en udbygning af Saksøbing sygehus, og der holdes en række møder med kommuner, sogneråd og sygekasser i Saksøbing landsogn, Tårs, Radsted, Vignæs, Majbølle, Slemminge og Våbensted-Engestofte, men ikke Toreby; indenrigsministeriet kan imidlertid ikke godkende planen. I 1937 går ministeriet dog med til en udvidelse til 40 sengepladser, og byggeriet gennemføres i 1939, idet der tilbygges en ny sydflyj ud i haven, hvorved der bliver sengepladser for 40 patienter på sygehuset.

1952 nedlægger man sygestuerne på operationsgangen og indretter i stedet lægeværelse, ekstra operationsstue til de ambulante patienter og et arkivrum. Da man samtidig skaffer 10 sengepladser ved at inddrage funktionærværelser, forbliver sengeantallet uforandret.

1957 foretages der igen en række bygningsmæssige ændringer. Derved opnår man at der bliver plads til 71 patienter – i en mandsafdeling på 23 patienter og en kvindeafdeling med 27 patienter samt en barselsafdeling til 21 patienter. Desuden blev der indrettet en fysioterapi samt en særskilt køkken- og elevbygning.

Indtil 1936 havde kredslægen fungeret som sygehuslæge, men i 1936 tiltrådte som overlæge Johannes Thygesen (født 1900), der forblev i denne stilling til 1970, i hvilket år Storstrøms amtskommune overtog sygehuset. Den 1. juli 1970 ansattes læge Mogens Feldthus (født 1930) som ledende læge ved Saksøbing Sygehus, og han forblev i denne stilling til sin død den 7. november 1980, da han efterfulgtes af Karen Berg Malmstedt.

I 1961 pålagde en lov bl.a. købstadskommunerne at sørge for og drive det fornødne antal sygehuse i det omfang, det ikke skete ved statens foranstaltning, men ved en ny lov i 1969 ændredes dette til, at det nu var amtskommunerne, der havde denne pligt fra den 1. april 1970 at regne; skønt lovgiverne ofte taler om decentralisering og om kommunalt selvstyre, tager de jævnligt den egentlige bestemmelsesret fra kommunerne, men pålægger dem til gengæld flere administrative pligter med den følge, at det bliver vanskeligere at formå folk til at gå ind i byrådene, medmindre det er folk, der er på fast løn, især af det offentlige, så at stillingerne kan holdes åbne, til valgperioderne udløber.

Maribo amtsråd var på et tidligere tidspunkt gået ind i et samarbejde med Saksøbing kommune om driften af sygehuset i Saksøbing, og amtet havde lagt en sygehusplan, som man i 1964 var begyndt at drøfte med kommunen; man ville ændre det til et efterbehandlingssygehus eller et udskrivningssygehus, og den 1. september 1968 ophørte sygehuset med at modtage akutte patienter, dog at der foretoges operationer på gynækologiske patienter indtil den 1. april 1969.

Den 1. april 1970 overgik ansvaret for driften til amtsrådet, men Saksøbings kommunaldirektør Hans Bech fortsatte som administrator indtil den 1. april 1972, hvorefter administrationen overgik til centralsygehuset i Nykøbing på Falster. Økonomaen tog sin afsked den 1. juli 1972, og den 1. februar 1979 overtog Nykøbing-sygehusets vaskeri leverancerne af linned og funktionærbeklædning til Saksøbing sygehus. En byggeplan om 24 nye sengepladser fik ikke amtskommunens sygehusudvalgs tilslutning. Sygehuset modtog herefter patienter, som overførtes fra ortopædisk/kirurgisk afdeling og fra gynækologisk/obstetrisk afdeling på Nykøbing sygehuset. I amtskommunens udbygningsplan for perioden 1981/1992 fastsloges det, at Saksøbing sygehus skal bestå, idet der ikke var planer om at nedlægge det, men – – ! ! !

Borgmesteren

KULTUR kan man forklare som et tredelt fænomen, og de tre dele kan slagordsmæssigt betegnes med ordene MAGT, BRØD og ÅND. Det kultur-fænomen, vi kalder kongeriget Danmark er således sammensat – 1) af det administrative magtapparat, 2) af den form, vort liv udfolder sig i med det for-

mål at skaffe det daglige udkomme – og 3) den del af tilværelsen, der er båret af tanken om livets mål og mening, altså: Magt, brød og ånd.

I spidsen for et kongerige står jo en konge, og et blik på den historiske udvikling – og på verden omkring os i dag – lader os forstå, at et rige bliver til i et ejendommeligt samspil mellem tvang og frie villier. Heltene i sagnhistorien er konger som Rolf Krake, Hroar og Helge, og kampen var livets egentlige indhold, og det fortsatte efter døden, idet kæmperne drog i strid for at slå hverandre for panden, for derpå forsonligt at drikke mjød i Valhal. Ligervis gik det til, når man skulle vælge konge, for Sakse fortæller i sin krønike, at da Valdemar den Store var død, måtte hans søn Knud skyndsomst rejse til Viborg for dér at blive valgt på landstinget; det gik fint, men han måtte jo så videre til Ringsted og til Lund, men inden han blev »valgt« i Lund, måtte han slås drabeligt med de skånske bønder, for at ikke Danmark igen skulle blive delt i tre som da Svend, Knud og Valdemar sad på hver sin del af riget.

Ordet konge (på svensk: konung) er sammensat af ordene kyn eller køn og ordet unge; det første betyder slægt – og underforstået fornem slægt, og det andet kender vi fra talen om Skjoldungerne og Folkung-slægten; det betyder ætling. En konge er altså en, der er af fornem herkomst, og på landstingene står valget da også altid mellem brødre eller andre nære slægtninge; kun én slægt kom på tale, vel den, der i sin tid havde erobret landene og gjort dem til ét rige. Eneste undtagelse i historisk tid var Magnus den Gode, en norsk konge, som blev valgt efter aftale med den danske konge Hardeknud; til gengæld gjorde han sig fortjent ved i 1043 at slå venderne tilbage ved slaget på Lyrskov hede, så at han forhindrede, at Danmark blev en slavisk lydstat – svarende til, at Karl Martell i 732 ved slaget ved Poitiers slog maurerne og afværgede, at Europa blev islamisk.

Kongens egentlige og væsentligste opgave er altså at være krigsøverst, og han var da også vor eneste general og admiral, idet vi først fra den 1. oktober 1950 fik en – anden – admiral, nemlig E. J. C. Qvistgaard (1898-1980), der efter den nye forsvarsordning blev admiral og forsvarschef. Hidtil havde vi – altså bortset fra kongen – kun haft generalløjtnanter og viceadmiraler. – Kongens opgave var at holde sammen på riget såvel indadtil som udadtil.

Rigdom er magt, og et rige er et magtområde, altså den ydre ramme, og – for at blive i billedet – er meningen med et billede jo ikke netop denne ramme, men det billedet indrammer, altså motivet, indholdet. Hvad er da magtens mål, når den ikke mere blot er et mål i sig selv? – Det kom vi her til

lands ud over efter anvisning af Ansgar, Absalon, Hans Tausen og Grundtvig, der var bannerførere for den idé, at mennesket først og sidst har en PLIGT, nemlig at elske Gud og næsten. Meningen med tilværelsen er den enkelte, og den enkelte har pligt til at elske Gud, der er den almægtige, himmelens og jordens skaber, og til at elske Næsten som sig selv. Jeg skal elske livet, for den, der elsker livet, elsker Gud, og jeg skal tjene mit medmenneske.

Når menneskene skal håndtere kristendommen, vender de ofte op og ned på den, og det gjorde på en vis måde de, der drog over Atlanterhavet for i fred at kunne dyrke Gud på deres egen måde, og de fandt bl. a. på den såkaldte amerikanske frihedserklæring, der også betoner den enkeltes stilling, men i denne version hans RET. Den fik vi ind i vor grundlov fra 1849, der giver os ret til medbestemmelse, altså stemmeret, andel i MAGTEN; den giver os ret til BRØD (grundlovens § 75 stk. 2); den giver os i kapitel VIII vore frihedsrettigheder, retten til frit at tænke, tro og tale; det er ÅNDEN.

Vi har rammen, vi har motivet, og for at få billedet færdigt, skal vi blot have det malet; det er kunsten at udføre det praktiske arbejde, men hertil har vi hele det tekniske apparat: Administrationen med hæren, flåden, skattevæsenet, balletten, kirken og byrådene, hele det tekniske apparat, der skal hjælpe den enkelte til at leve.

Og den, der står for det daglige brød, er borgmesteren; han er nutidens herremand, nutidens herredsfoged, nutidens »boss«; vi skal hen til ham; han sørger for skole til vore børn, for socialhjælp, hjemmehjælp, folkepension; han stifter ægteskaber, kræver skatter ind, sørger for renovation og brandslukning og giver os lov til at bygge vore huse; han sørger for alle vore daglige fornødenheder, men kun rent teknisk; for han skal ikke give love eller blande sig i vort åndsliv, magten og åndslivet skal han ikke tage sig af; han skal bare skaffe dagliglivets fornødenheder; han står for BRØDET.

I kong Valdemars jordebog nævnes i Lollands-listen som hr. kongens jord på Lolland i Musse herred »Saxthorp, 12 Øre Skyld«, men under købstadslisten nævnes »Saxakøping, 4 Mark«. Heraf tør man måske slutte, at Saksjøbing er blevet købstad under Valdemar Sejrs regering, og han døde i 1241. Christoffer 2 stadfæster da også i 1320 de privilegier, som borgerne i Saksjøbing har haft i tidligere kongers tid, og i breve til Saksjøbing fra Christiern I og senere konger nævnes byens borgmester og råd 1449, 1486 og 1517, men i 1682 nedlagdes borgmesterembedet helt, og dets forretninger overtoges af byfogeden, der helt var kongens mand. Købstadskommunalloven af 26. maj

1868 genindfører titlen, men nu som en af kongen beskikket formand for byrådet. Hertil valgte kongen i reglen sin byfoged. I 1919 ændres loven, så at byrådene herefter af deres midte vælger borgmesteren, men i Saksøbing vælger man den hidtidige byfoged, nu dommer Gandil (1868-1921); han døde imidlertid to år efter.

Hele samfundet udvikler sig fortsat i civiliseret retning d.v.s. at byforhold i stadig øget omfang dominerer det omliggende landområde, der bl.a. får vejnavne og gadenumre til afløsning af landsbynavnene og byretter i stedet for underretter, ligesom sognerådene forsvinder og erstattes af byråd.

Civilisationen går frem, kulturen går tilbage

Efter at der var nedsat en kommunallovskommission, og efter at der i marts 1966 var foretaget nyvalg til de kommunale råd, søgte fremsynede sognerådsmedlemmer at finde frem til en ny struktur selv, før kommunalreformkommissionen tog spørgsmålet op. Mange forhandlinger blev ført og flere modeller var på tale, men man endte med et forslag om at sammenlægge Saksøbing købstad med Saksøbing landsogns kommune og med Tårs, Vignæs, Majbølle, Radsted, Slemminge-Fjelde og Våbensted-Engestofte kommuner, og det var en af de første frivillige sammenlægninger efter kommunalreformkommissionens nedsættelse.

Det område, der nu blev Saksøbing storkommune, havde i forvejen fælles dommer, politimester, provst, toldforvalter, kredslæge og motorkontor, ligesom det hørte til samme vurderingskreds. Det hørte også til samme centralbibliotek og bortset fra Toreby også til samme folketingsopstillingskreds. Med undtagelse af Våbensted-Engestofte var det også del af samme skatteråds-kreds, og området havde – dog uden Majbølle og Vignæs – fælles skoletandklinik. Toreby sognekommune hørte med i samme fællesskaber, men gled altså ikke ind i samme storkommune.

Toreby sogneråd vedtog den 20. oktober 1967 at sende til afstemning blandt kommunens vælgere, om man ønskede sognet sammenlagt med Nysted købstad og landsogn m.fl. til en ny Fuglsang kommune eller om man ønskede en sammenlægning med Nykøbing Falster købstad, og den 11. november 1967 fandt afstemningen sted med en stemmedeltagelse på 71,59%, og heraf stemte 87,9% for Fuglsang og 10,3% for Nykøbing, medens 1,8% var ugyldige. – 68,31% eller mere end $\frac{2}{3}$ af *samtliche* vælgere gav altså positivt udtryk for tilslutning til Nysted, men alligevel bestemte re-

formkommissionen i 1968, at Toreby sogn skulle indlemmes i Nykøbing, efter sigende fordi man ret efter ville sammenlægge Nørre Sundby købstad med Aalborg – og så havde et fortilfælde med forening tværs over et sund at vise hen til.

Det var også i 1968, at Czekoslovakiet blev besat af Rusland og dets allierede. Magt misbruges.

Rådet

Under den tidligere enevælde blev byfogeden gjort eneansvarlig for købstadens styre, men i hvert fald i løbet af det 18. århundrede opstod der nogle borgerudvalg, de såkaldte »eligerede borgere« som medvirkende i bystyret, og i 1837 bestemtes det, at et af borgerne valgt borgerrepræsentantskab kunne træffe beslutninger i forening med byfogeden. I 1868 indførtes derefter byråd til at styre købstadskommunerne under den kongevalgte borgmesters ledelse, og byrådet kunne i den kommunale vedtægt bestemme sig til af sin egen midte at udvælge een eller flere mænd (efter 1919 mindst to og højst fire) til som rådmænd i forening med borgmesteren at udgøre en magistrat, der tog del i den udøvende virksomhed i kommunens anliggender, og denne adgang benyttede Saksøbing sig af, indtil de omliggende sognekommuner i 1970 gik op i Saksøbing storkommune.

Musse herred er herefter opdelt mellem fire hidtidige købstæder med Saksøbing og Nysted som selvstændige kommuner, medens Toreby sognekommune indlemmedes i Nykøbing Falster kommune og Hunseby kommune gik ind i Maribo.

Byerne har således slugt landet. Det, der udmærker en by er, at man der kan købe nye og gamle bøger, friskbagt brød og duftende blomster. Boghandleren, bageren og blomsterboden kan glæde vor ånd, vor smag og vort syn, så at vi kan udnytte døgnet, der er delt mellem tid til alvor, tid til pjank (ikke pjat, vel?) og tid til søvn. Vi skal kunne synge, spille, danse, bade, vandre, rejse, studere og gå i kirke, alt efter ønske og behov, og alt dette gør vi bedst i små enheder, ikke under ensretning, og vi skal gøre det i frihed og for egen regning under ansvar, og her kniber det i nutidens Danmark, for i stedet for selv at præstere noget, danner vi organisationer, der stiller krav. Får vi børn, forlanger vi, at det offentlige opretter vuggestuer og børnehaver m.v., hvorved vi umyndiggør os selv. Hvis det offentlige fordelte alle de pen-

ge, det i dag bruger på småbørnsinstitutioner, mellem alle mødre til småbørn og lod disse selv tage ansvaret og alle udgifterne ved personalelønninger og andre driftsudgifter, havde mødrene frihed til at vælge, om de ville beholde pengene eller bekoste vuggestuens eller børnehavens drift, men vi er bange for friheden og for ansvaret. Vi lever i et formyndersamfund og resultatet er gribende beskrevet af professor Jørgen S. Dich i en kritisk analyse af social udbytning og midlerne imod den. Han påviser, at de offentligt ansatte inden for den sociale sektor, den videregående uddannelse og sundhedsvæsenet har taget magten og er blevet den herskende klasse, der gennemtvinger, at omkostningerne bliver større end den samfundsmæssige nytte («Den herskende klasse», Borgen 1973).

I 1970 nedlagde vi sognerådene og opgav dermed det åndelige selvstyre, der skulle tage sig af vuggestuerne, børnehaverne, småbørneskolerne, bibliotekerne, plejehjemmene, kirkegårde og kirkernes vedligeholdelse m.m., alt det, der vedrører det personlige, det daglige åndsliv; sognerådene magtede ikke det tekniske såsom bygningstilsyn, veje og kloaker, og så glemte man åndslivet og troede, at det havde universiteterne patent på; det har de ikke!

Der tales meget om nærdemokrati og om decentralisation, men praxis viser noget helt andet. Sakskøbing har mistet sin rektor, sin toldforvalter, sin dommer, sin politimester, sin kredslæge, sin postmester og sit sygehus, alt i effektivitetens navn. Toreby sogn vedtog at ville sammenlægges med Nysted, men blev incorporeret i Nykøbing på Falster. Amtets undervisnings- og kulturudvalg vedtog at placere en højere musikuddannelse i Maribo, hvorefter den blev henlagt til Nykøbing. En meget massiv protestbevægelse i Skanderborg rejste sig for at bevare byens sygehus, men protesterne blev fejlet af bordet. Folketinget vedtog i 1986 en afgift af renter af forbrugslån, der viste sig snarest at være en beskæftigelsesfremmende foranstaltning, idet en trediedel af udbyttet måtte bruges til omkostningerne ved oprækningen. Vælgerne ser måbende til, går i protesttog – og bliver glemte.

Magten ligger hos flertallet, men da magt altid misbruges, bør magthaverne ikke have mulighed for at tage ansvar og penge fra mindretal, der selv vil og kan løse opgaverne. De i Sakskøbing valgte har indflydelse på, om der skal være bogudlån i Guldborg, skole i Radsted og sygehus i Fakse, men den eneste umiddelbare interesse disse valgte har i nævnte bogudlån, skole og sygehus er, at det skal koste så lidt som muligt og vel helst skulle spares helt væk, for hvilken interesse har man i yderdistrikter eller i fjerne uvedkommende sygehuse? – Var det ikke rimeligere at sige til beboerne i disse geografiske inter-

esseområder, at de i forhold til befolkningsgrundlaget kunne få en forholds- mæssig del af det offentlige udgifter i hhv. bogudlån, skolebørn og patient- ter imod selv at overtage ansvaret for opgavernes løsning – også økonomisk, hvis pengene ikke slog til? Interesse, økonomi og ansvar bør følges ad!

De kommunale politikere er jo ofte amatører og kan derfor ikke hævde sig over for de kommunale tjenestemænd, fordi de savner den fornødne sag- kundskab. Skønt 7 ud af 31 amtsrådsmedlemmer, altså 23% af rådet efter valget i 1985 boede i Musse herred, nemlig Johannes Nielsen, Sundby, Kjeld Grave, Maribo, Flemming Stenild, Egholm, Karl Kristensen, Killerup, Hjør- dis Høegh-Andersen, Vignæs, Kaj Petersen, Saksøbing, og Aage Maagen- sen, Saksøbing, blev i valgperioden Maribo Sygehus nedlagt i strid med amtsrådets egen egnscenarplan. Sygehusudgifterne udgør hovedparten af amternes udgifter, men hensynet til de syge må vige for hensynet til lønover- enskomster; de sagkyndige på begge sider af forhandlingsbordet er jo tjene- stemænd, så disses velerhvervede rettigheder kan ikke drages i tvivl, og de store byer har flest vælgere, hvorfor indtægtsgivende institutioner bliver flyt- tet til disse byer.

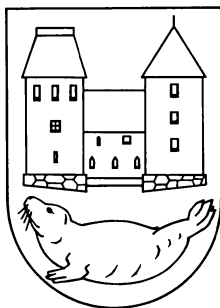
De store æder de små, byerne æder landet, herredet er forsvundet som grundlag for den administrative inddeling, i 1933 som skoledistrikt, i 1970 som grundlag for inddeling i amter, retskredse og politikredse, i 1971 som provstier og i 1979 m.h.t. den matrikulære inddeling.

Konsekvensen af tendensen til stordrift, derunder de større kommuner og de store amter, bliver, at vi taber interessen for vort selvstyre, der nu næsten kun er selvforvaltning. Det er sværere at formå kandidater til at melde sig til rådene; folk slutter ikke op om de politiske partier, og stemmeprocenten ved de kommunale valg falder. Gider vi det hele taget være os selv?

Af Provinsen Lollands Krønike - 3.

NYSTED, AALHOLM
og EUROPA

Len og amt

LOLLANDS ARKIV
1989

NYSTED har brugt at kalde sig for Danmarks sydligste købstad, og den er da også ganske rigtigt sydligere end Flensborg, men ikke så sydlig som Slesvig. Byen ligger som få andre af nutidens danske byer lige ud til det åbne hav uden havneopfyldninger og ved en vig, der indbyder til landgang, og Nysted har lige som Flensborg været en indfaldsport for indvandring og indflydelse sydfra, – men Nysted er forblevet dansk. Selve byens navn lokker imidlertid tanken over på den anden side af Østersøen, hvor man ikke skal lede længe efter navnet Neustadt.

Sydfra er kulturens strømme flydt ind over Danmark, og f.ex. i Frejlev Skov findes der 119 fredede oltidsminder såsom runddysser, langdysser og jættestuer, og i den bittelille skov Højene nord for Godsted er der på 2 ha 43 høje; disse kæmpegrave vidner om et kulturfællesskab med Nordtyskland, Frankrig, Portugal, Irland, Vestengland og Orkney-øerne samt med Korsika og Sardinien, men på den italienske halvø og i Østeuropa forekommer disse årtusindgamle storstensgrave ikke; om dette fortæller Geoffrey Bibby i sin bog: »Spadens Vidnesbyrd« (2. udgave 1980).

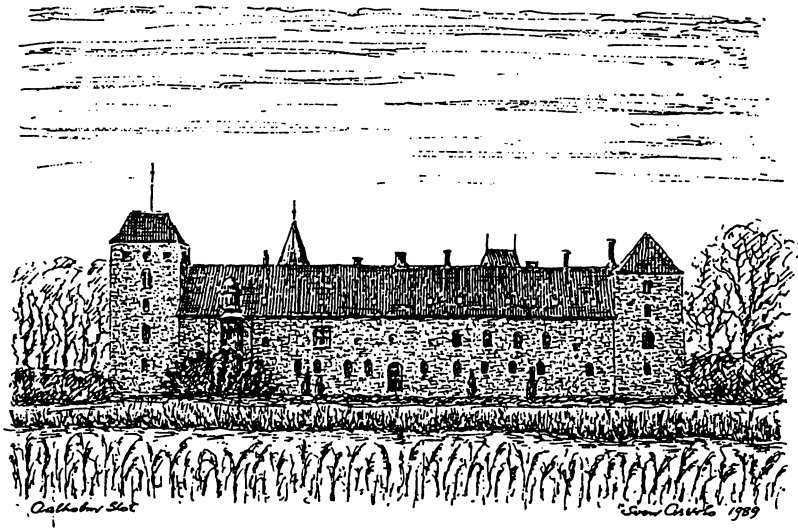
Frejlev ligger i Kettinge sogn, og navnet Kettinge henviser ligesom navnene Bregninge (annex-sognet), Flintinge og Slemminge med mange flere til en anden europæisk kultursammenhæng, nemlig med de andre gottonsk-talende (germanske) folkeslag, hvis område ifølge Peter Skautrup (Det danske sprogs historie, bd. I 1944, side 7) i tiden før Kristi fødsel omfattede det sydlige Skandinavien og det nordlige Tyskland mod vest til Rhinen, mod syd til Main og mod Øst til Weichsel (Visla). I tiden efter vor tidsregnings begyndelse drog gottonsk-talende folk mod vest (til England) og mod syd; man træffer derfor til vore danske svarende navne ikke blot ned til den 50. breddegrad (Solingen, Göttingen og Bad Kissingen), men også længere mod syd.

Det mest iøjnefaldende kendetegn på, at vi hører hjemme i en videre sammenhæng er imidlertid vore kirker, der er det synlige udtryk for et ånds-fællesskab, der – da vi var kommet ind i det – omfattede stort set hele Europa, i hvert fald til Kiev i øst – omend Grækenland, Sortehavslan-dene og Rusland som ortodox område ikke var domineret af paven i Roma. Strækningen mellem Middelhavet og den nordafrikanske ørken var på dette tidspunkt allerede gået tabt for kristenheden.

Når man vil opføre en bygning, må man vide, hvordan man skal bære sig ad, altså kende den tekniske fremgangsmåde, hvilket i praksis vil sige at kunne følge den stedlige tradition, og desuden må man jo have – eller kunne skaffe sig – de fornødne byggematerialer. Skal man følge oplysningerne i P. Vidal de la Blanches bog: »Principes de géographie humaine«, Paris 1921, 5. udgave 1955, har man i Sydeuropa brugt sten og nogle steder jord (ler) som byggemateriale og i Nordeuropa træ, og fremgangsmåden i Norge, Sverige, Finland, Karelen og det nordlige Rusland har været bygning af bjælkehuse, blokhuse, hvortil nåletræstammer er bedst egnet, medens man i Holland, Danmark, Tyskland, Polen, Ukraine og Litauen indtil Riga og floden Düna har bygget bindingsværkshuse og andre stolpehuse. – En bjælke er et stykke vandret liggende tømmer, medens det kaldes en stolpe, når den står lodret. I Danmark og de sammen med det her nævnte områder vokser løvskove, deriblandt det til tømmerkonstruktioner velegnede egetræ.

De første danske kirker, således i Skimminge, det senere Maribo, synes at have været stolpehuse med stolperne rammet ned i jorden, men senere har disse romerkirkelige gudshuse være bygget efter sydeuropæisk mønster, altså i natursten, således i Errindlev og Fuglse, samt i Hunseby, Ringsebølle, Landet, Søllested og Halsted som kvaderstenskirker.

Det er så at sige samme grundplan, der er brugt ved opførelsen af alle vore middelalderlige landsbykirker, men bortset fra de allerede nævnte er de øvrige opført i kunststen, altså i tegl. Her på Lolland ligger romanske munkestensbygninger, et halvt hundrede kirker, tættere end noget andet sted i Danmark, og det spændende er, at denne byggeskik er indført til Danmark direkte fra Lombardiet, fra byerne Pavia, Milano og Verona på Posletten. Mogens Clemmensen oplyser i en artikel i Årbog for nordisk oldmyndighed 1922, at kong Valdemar den Stores skriver Radulf (senere biskop i Ribe) var i Pavia i 1160, og det er evident, at stiltræk fra teglstenskirker i disse byer går igen i danske kirker fra dengang. Lombardiske bygmestre (Donatus og Regnerus) var i denne periode i Danmark, og i 1170 indviedes en del af den mur-

stensbyggede Sankt Bendts kirke i Ringsted; i den derpå følgende tid tager teglstensbyggeriet i Danmark fart og vore munkestenskirker bliver til.

De senromanske kirker på Falster og Lolland udgør iøvrigt en arkitektonisk énhed med en rigdom af detaljer, modtaget fra alle sider, enkelte fælles med Fyn – og enten specielt danske eller med motiver, der kan findes i egnen mellem Lübeck og Slesvig. Disse kirker med deres karakteristiske gavle betegnes i deres arkitektur, i deres ånd, i deres forunderligt knejsende rejsning med overdekorerede murflader klart som ikke tyske, men også præget af nordtysk indflydelse. Lollands kirker synes næsten alle at være opført inden for en relativt kort spand af år, medens Falsters nok er blevet til gennem et noget længere tidsrum.

Et andet markant bevis for sydfra kommende kulturpåvirkning er selve Aalholm, også opført – i 1300'erne – i munkesten og påvirket af den almene europæiske arkitekturudvikling i tiden efter korstogene. I 1095 havde pave Urban II indvarslet til kirkemøde i Clermont for at kalde til våben med det mål at erobre Jerusalem fra tyrkerne; idéen fængede, og ridderskarer drog mod det hellige land. I 1198 oprettedes under et af Henrik VI udsendt korstog den tyske orden på grundlag af et broderskab for sygepleje; det stiftedes blandt nordtyske søfarende såsom købmænd fra Lübeck og Bremen og blev efterhånden en bevæbnet orden af riddere, præstemunke og tjenende brødre,

der hjemvendt fra levanten erobrede østpreussiske områder og der satte sig fast. Den byggede borge, hvorfra den med hård hånd undertvang befolkningen, og den blev den vigtigste militære organisation ved Østersøen; desuden udviklede den sin egen borgtype.

Hidtidige danske og andre germanske befæstninger havde været jordvolde eller ringborge, fortrinsvis udformet efter terrainet og ofte rundagtige som for eksempel Trelleborg på Sjælland, Lilleborg på Bornholm og Absalons borg i det senere København, men nu gør romanske, franske og tyske påvirkninger sig gældende, idet bygmestre fra den tyske ordens borgbyggerier præger flere borganlæg Østersøen rundt, således i Finland og på Gotland samt formentlig Krogen (Kronborgs forgænger), og Aalholm er i hvert fald opført med en rektangulær grundplan og oprindeligt fire tårne, hvoraf de to endnu står tilbage.

Aalholm må være opført af kongen, og i 1329 pantsatte kong Christoffer II hele landet Lolland med slottet Aalholm til grev Johan den Milde, men i 1360–1363 førte Valdemar Atterdags søn Christoffer som titel hertug af Lolland; dermed var indledt en udvikling som den, der 1440 førte til, at Christoffer af Bayern som sin første kongegerning – efter valget i Viborg – den 30. april gav hertug Adolf brev på, at han skulle besidde Sønderjylland fra Kolding bro til Ejderen som arvelen for sig og sine efterkommere.

Hertug Christoffer fik altså 1360 Lolland som len, et såkaldt fanelen eller fyrstelen; det vil sige, at han ikke skulle svare afgift til kongen, men kun yde krigstjeneste selv og med sine folk.

Lenssystemet udvikledes på kontinentet således, at det i sin mest udprægede udformning havde kongen som øverste lensherre med et antal storvasaller eller kronvasaller under sig, og disse havde så undervasaller, der fik både juridicel og politisk myndighed over bønderne. Var det gennemført til bunds, havde kongen således ingen direkte forbindelse med sine undersåtter, men i Norden trængte systemet aldrig igennem, og arveretsprincippet, der splittede Tyskland op i småstater, fik ikke betydning i Danmark uden for Sønderjylland. Den danske konge havde sine indtægter fra jordegods rundt i riget, måske en gård i hvert herred, og gårdens bestyrer, kaldet bryden, skulle dyrke jorden og sørge for, at kongen og hans følge fik sit underhold, når han var på egnen. Bryden havde endvidere den opgave at forvalte krongodset og sørge for, at dets indtægter gik i kongens kasse. Efterhånden fik han også det hverv at modtage de retsbøder, der tilfaldt kongen og sørge for, at konfiskeret og herreløst gods blev inddraget, og bryden kom til at styre det hele her-

red som kongens stedlige repræsentant, der i Jyske Lov fra 1241 kaldes for den kongelige ombudsmand. Han stod også for udskrivningen til militærtjeneste og med tiden ændredes titelen til lensmand. Når krigeriske eller finansielle vanskeligheder tårnede sig op for kongen, kunne han hjælpe sig med at overdrage større eller mindre len i tillid til hjælpere eller som pant for lån. Da pest og krige havde gjort Sønderjylland delvis øde, kunne det holstenske ridderskab, der havde udnyttet det gamle slaverland i Øst-Holsten, og som i årevis havde haft indtægter af lejetropstjeneste både her og der, skaffe sig jordegods også nord for Ejderen, navnlig efter 1325. Det agerdyrkende landbrug var ramt af krise, og de nye ejere gik da over til kvægdrift, der ikke krævede det store folkehold og derfor egnede sig til stordrift. I 1308 besattes bispestolen i Slesvig med en holstener, og i løbet af en menneskealder derefter skiftede hele domkapitlet nationalitet fra dansk til tysk, hvad man kan læse om i H. V. Gregersens bog fra 1974: »Plattysk i Sønderjylland«. Hertugens egeninteresser kom tit i strid med hans vasalforpligtelser over for kongen, og den 7. september 1431 måtte kongens faste borg i Flensborg, Durborg, kapitulere over for holstenerne. Dermed var styrelsen inden for alle tre kulturelementer (magt, brød og ånd) på tyske hænder, idet den militære, økonomiske og gejstlige ledelse var hos de fremmede, hvilket gennem århundrederne langsomt ændrede mentaliteten og førte til, at Sydslesvig blev tysk, markeret ved sprogskiftet i Angel i det 19. århundrede og definitivt ved folkeafstemningen den 14. marts 1920.

Hertug Christoffer døde imidlertid i 1363 uden livsarvinger, men hans våbenmærke, en lindorm, optoges i Maribo amts våben og bruges nu også af Storstrøms amt. Da sidenhen Christoffer af Bayerns dronning som enke efter Christian I, efter at hendes ældste søn Hans var blevet konge, for sin yngre søn Frederik forlangte bl.a. Lolland som fyrstelen, afvistes hun ved et stændermøde i Kalundborg 1494 med den begrundelse, at »Danmark var et frit kårerige, der ikke skulde partes og deles i flere herrers vold end een«. Aalholm forblev således efter 1363 et normalt kongeligt len.

Efter enevældens indførelse blev lenene omdannet til amter. Amt er et plattysk ord, der egentlig betyder embede eller tjeneste, og som allerede i middelalderen har været brugt i Holstein som betegnelse for et område. Amtmanden havde ikke som lensmanden militær myndighed, men amtmandsembedet var den tap, hvorom den verdslige lokaladministration drejede sig, idet amtmanden (som »omnikompetent«) udøvede kontrol med samtlige lokale embedsmænd, men i førstningen overvåget af stiftsbefalings-

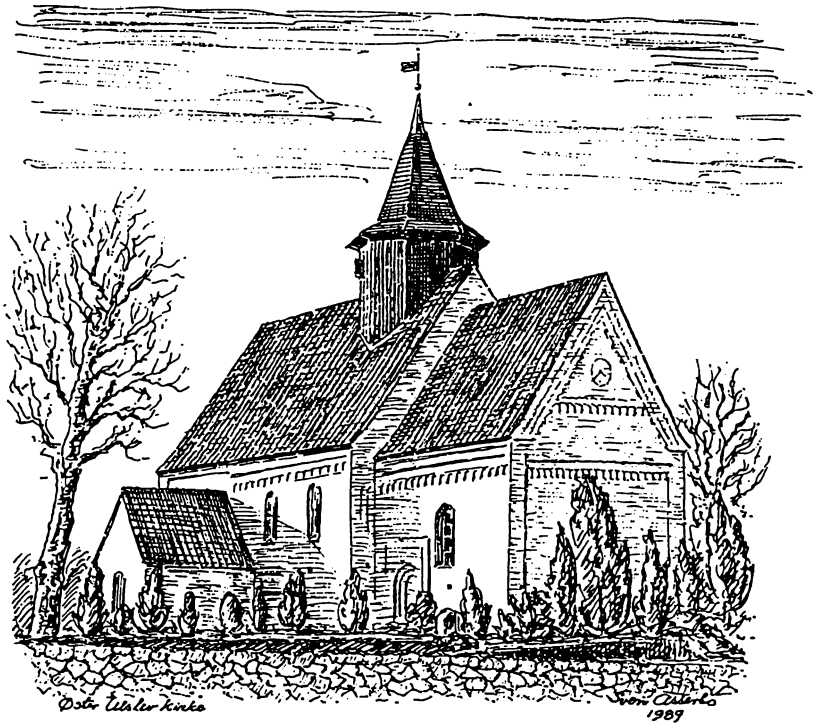
manden i Odense, indtil Lolland og Falster i 1681 fik sin egen stiftsbefalingsmand. Aalholm len blev til Aalholm amt, og det omfattede ud over Musse herred også Fuglse herred, dog uden Smaalandshavets øsogne, og i 1803 fornedes det med de andre stedlige amter til det nye Maribo amt, der i 1970 gik op i det nuværende Storstrøms amt.

Under enevælden opkom en ny form for len, idet kongen skabte en friherrestand af grever og baroner, hvortil udnævntes ejere af omfattende jordbesiddelser, som de nye adelsmænd formelt tog i len af kongen imod at få visse rettigheder såsom fritagelse for execution for gæld; på Lolland oprettedes således grevskaberne Knuthenborg (1714), Christianssæde (1729) og Christiansholm (1734), det sidste af Aalholm og Bramslykke, samt baroniet Guldborgland (1784) af Berritzgaard og Orebygaard. Baroniet Juellinge var oprettet 1672 på Sjælland, men overførtes 1721 til baron Jens Juel-Vinds lollandske gods, som derved overtog navnet Juellinge; den senere besidder Carl Krag-Juel-Vind-Friis fik titel af greve, og gården kaldes nu fra 1922 igen Halstedkloster. I 1814 tilkom grevskabet Hardenberg-Reventlow, hvis hovedsæde Hardenberg i 1938 også genvandt sit gamle navn Krenkerup. Sluttelig oprettedes så i 1819 baroniet Sønderkarle med gårdene Højbygaard og Lungholm.

Aalholm havde kronen i 1725 solgt til fru Emerentia von Levetzou, enke efter amtmænd Johan Otto von Raben, og i 1732 købte hun desuden Bramslykke og Kjærstrup, og hendes efterkommere har siden besiddet Aalholm, efter lensafløsningen 1924 som ejere.

Den gamle danske adel havde haft sin blomstring i Frederik II.s og Christian IV.s regeringsperiode, og fra den tid står endnu herregårdene Berritzgaard (1586) og det søndre hus på Halstedkloster (1589-1591) samt Rudbjerggaard, hvilken sidste er opført i bindingsværk. Efter enevældens indførelse mistede den gamle adel nogle af sine rettigheder, idet den efterhånden måtte konkurrere med de borgerlige og med tilflyttede tyske godsbesiddere om embederne.

Navnet Emerentia von Levetzau lyder jo ikke dansk, og såvel hendes slægt Levetzau som hendes mands slægt Raben er da også indvandrede gamle mecklenburgske adelslægter. Et typisk dansk, måske ikke mindst lollandsk navn er på to stavelser, på 4-6 bogstaver med et e som sidste bogstav, således de lollandske adelslægter Gøye og Pøiske, men der er også mange bonde-navne som Brylle, Bunke, Holse, Kølle, Kåre, Løje, Romme, Skotte, Sunke, Tage, Trane og Vrede.

De indvandrede tyske slægter indgik mest ægteskaber indbyrdes. Reventlowerne havde tjent allerede under Christian IV, men deres ægtefæller bar navnene Rantzau, Gabel, Brockdorff, Bothmer og von Beulwitz, og den sidstnævnte var gift med statsminister Christian Ditlev Reventlow (1748-1827), der regnes for en god dansk mand, men som nok fortrinsvis var tysk-talende, indtil han blev ansat i kancelliet. På Halstedkloster (Juellinge) var det dog den danske adels navne, der lød, nemlig Krag, Juel og Friis, som indgiftedes i Vind'ernes familie, og slægten Vind blev så til Krag-Juel-Vind-Friis.

Også byerne fik – bl. a. som følge af skikken at »gå på valsen« – indslag af tyske håndværkernavne. Garverslægten Bischoff stammer således fra Tilsit i Litauen, idet to af familiens sønner i 1812 – på Napoleonstiden – ikke ville være soldater og slog sig ned på Lolland, hvor familien så – siden 1854 – har boet i Nysted, men de er nu ikke garvere; Erik Bischoff er således billed-

hugger. Heller ikke navnet Landt, båret af fiskere, der fangede sæler på Rødsand, og som selv kunne tale sælernes sprog, lyder dansk, men en forfader er da også indvandret fra Holstein for mere end 100 år siden. Slægten kunne ellers fortjene, at Nysted ændrede sit byvåben og udskiftede det nu brugte, der – ligesom ti andre danske købstadsvåben – viser et skib, med et andet, der gengav en sæl, eftersom netop sælfangst var en af Nysteds specielle næringsveje.

Skiftende tiders europæiske byggemåder har også på Østlolland sat deres præg. Man skænker jo ikke champagne af mælkekartoner eller mælk af krystalkarafler, for indhold og form er to sider af samme sag, og det er ikke betinget af hverken luner eller hele tilfældigheder og næppe nok af praktiske årsager, når Hunseby kirke er bygget med sydeuropæisk (romersk) tradition som forbillede og Øster Ulslev kirke efter lombardisk mode; de er efter datidens tankegang bare bygget rigtigt. Og Aalholm er en østpreusisk korsridderborg, Berritsgaard bygget i nederlandsk renaissance og Engestofte i fransk nyklassicisme. I stilblandingsperioden omkring det sidst passerede århundredskifte brødes udenlandske impulser med hverandre. Et eksempel herpå er Saksøbing rådhus fra 1888, der afløste det tidligere ting- og arresthus, og arkitekt Laust Kildegaard (1871-1935), der boede i Nykøbing, byggede forsamlingshusene i Hunseby (1906), i Våbensted (1906) og i Radsted (1908) tildels efter nedersachsisk forbillede. Han havde da også i 1901 været på en tre måneders studietur, der gik til Tyskland/sachsisk Schweiz, og de nævnte forsamlingshuse fik bl.a. det sachsiske stiltræk, der benævnes et »Eulenloch« (uglehul), en trekant for enden af tagrygningen, oprindeligt motiveret ved, at røgen fra det åbne ildsted på gulvet kunne trække ud derigennem; det er fra tiden, før man indrettede skorstenen. I Danmark hjalp man sig med en »lyre«, et hul i taget over arnen.

En anden særegenhed ved det østlollandske byggeri finder man på Guldborgland, hvor den typiske bondegaard er i bindingsværk, men med tavlene udfyldt af røde mursten. Ellers er det kun i Vestjylland, man brugte murstensbyggeri på landet. På Guldborgland er forklaringen den, at der i hvert fald fra 1853 har været et teglværk ved Eremitagen (birkedommerboligen) under Berritzgaard; det lå altså ved Guldborgvej, men blev nedlagt i 1912. Og Hanemose og Grængegaards teglværker er jo nu også nedlagt forlængst.

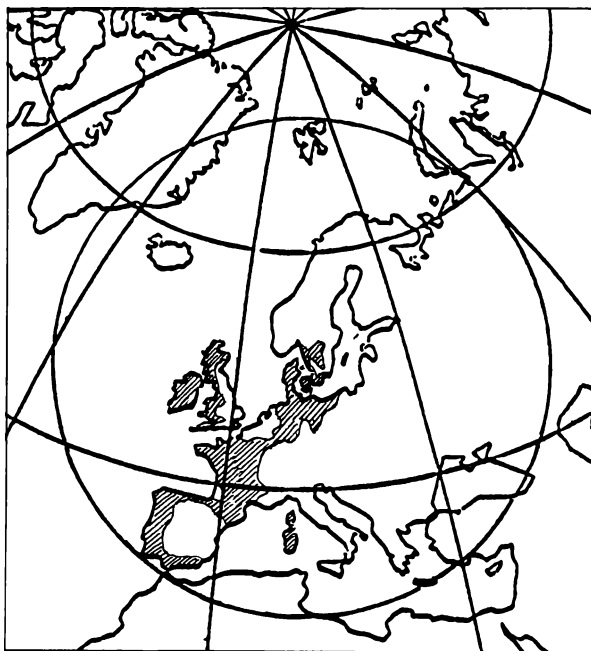
Tyskerne har på godt og ondt øvet en umådelig indflydelse på dansk kultur, ikke mindst på grund af vort skæbnefællesskab med Holstein. Selv-

følgelig er vi først og fremmest danske, og gennem sin versificerede udlægning af Jesu lære og gennem højskolerne har Grundtvig præget også kirkefremmede danskes tankegang i en sådan grad – uden at de pågældende er sig det selv bevidst – at vi nok står skåninger, som vi dog må regne med at være blodsbeslægtede med, fjernere end det danske mindretal i Sydslesvig, skønt dette jo afstammingsmæssigt har en del vendisk og slavisk blod indblandet. På danske orgler bruser Johan Sebastian Bachs præludier, og Luther er kun én ud af 90 tyske salmedigtere, der er nævnt i vor danske salmebog, medens der er ialt kun 30 engelske, svenske og franske. Vi hører selvfølgelig også J. P. E. Hartmanns og Weyses blidere toner, men herved er at bemærke, at Hartmanns farfader var fra Schlesien, og at Weyse selv var født i Altona; hans moders pigenavn var Heuser.

Vi vil nok ikke altid være ved det, men vi er stedse under en voldsom indflydelse udefra, og vi løber ofte efter det fremmede. Vi spiser (eller gør vi mere?) rødgrød med fløde, synger Grundtvigs salmer og kigger mest på det danske fjernsyn, så Roma-unionen har måske endnu ikke helt taget pippen fra os, men det fortælles, at da man i Nysted (efter Karl Jensens afgang i 1958?) skulle have en ny sognepræst, og da menighedsrådet havde samlet sig om en særligt sympatisk ansøger, drøftede man de stedlige forhold og vaner med ham, så at han kunne indstille sig på dagligdagen i Nysted; ansøgeren sluttede så samtalen med den konklusion: »Jeg kan forstå, at man mest handler i Nykøbing!« – Efter de ord fik han ikke stillingen. – Nysted ligger i Norden, men vender mod syd; der ligger syd for den 55. nordlige breddegrad og er Kreta og Gibraltar nærmere end Svalbard; der bor i Nysted flere mennesker, der har været i Grækenland og Spanien end i Nordnorge. Med Kreta, Gibraltar og Svalbard som yderpunkter er Kattegat Europas midterbassin med Læsø nærmest midten, og er Europa verdensdelen mellem Nordpolen og Afrika, ligger Europas centrum ikke sydligere end Oslo, der er på den 60. nordlige breddegrad. Det rigtige Europakort bør derfor tegnes som set fra Zenit over Oslo (og derved kommer Grønland af sig selv med på kortet). Nysted ligger altså i den sydlige halvdel af Europa, idet Nordkap er fjernere end Sicilien. Mange danske drager til Middelhavslande for dér at nyde mildere vind og varmere sol, og gør man det, har man også chancen for at stifte bekendtskab med mange af vor kulturs forudsætninger og i tilgift opleve det ofte smukke indbyrdes familiesammenhold, man dér kan finde, men manglende tid og utilstrækkelige sprogkunderskab udelukker ofte dette indblik i et slægtsmønster, der er i grell modsætning til vore bedrøvelige bort-

stuvningsinstitutioner, som vi stolt kalder vuggestuer og plejehjem – ofte til forfærdelse for gæster fra de såkaldte udviklingslande. Måske det så var bedre at studere vor kulturarv ved sælkysten i det danske sydland med de stumme »d«er og nyde livet ved havet i Nysted. Ved Middelhavet oplever mange danske mere vin og sold end vind og sol, og så har Lolland endda statistisk set mere sol året rundt end Danmark iøvrigt.

Maj 1988.

Kortet viser (skraveret) de områder i Vesteuropa, hvor megalitgrave (storstensgrave) forekommer almindeligt.

KILDER

Mogens Clemmensen: *Slægtskabet mellem lombardisk og danske teglstensarkitektur i Aarbog for nordisk oldkyndighed*, 1922.

Danmarks Kirker, Maribo amt II, København 1951 s. 155-156.

Harry Christensen: *Len og magt*, Århus 1983.

VEJRØ

SMÅLANDSFARVANDET

VORDINGBORG

STORSTRØMMEN

FEMØ

FEJØ

ASKØ

GULDBORG SUND

SAKSKØBING FJORD

SAKSKØBING

NYKØBING

MARIBO

NYSTED

RØDBY

